

U 56 2218

Digitalizálta
a Magyar Tudományos Akadémia Könyvt
és Információs Központ

MTA
1826 K

Bibliogr
0, 817.

A M. T. AKADÉMIA
KÉZIRAT-TÁRÁNAK
ISMERTETÉSE.

JAKAB ELEK

RENDES TAGTÓL.

OLVASTATOTT A II. OSZTÁLY ÜLÉSÉN 1892. FEBR. 8-ÁN.

Ára 40 kr.

BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.
1892.

ismert

ÉRTEKEZÉSEK

A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Harmadik kötet. 1873.

I. szám. Egy főbenjáró per a XVII. századból. *Nagy Ivántól.* 1873. 33 l. 10 kr. — II. szám. Adalék 1352-ből az Arany bulla néhány czikkének alkalmazásához és magyarázásához *Wenzel Gusztávtól.* 1873. 15 l. 10 kr. — III. Szám. Adalék az erdélyi százszok történetéhez az Andreanum előtti időből. *Wenzel Gusztávtól.* 1873. 24 l. 10 kr. — IV. Szám. Trentsini Chák Máté kortársai. *Botka Tivadartól.* 1873. 71 l. 30 kr. — V. Szám. Rajzok Erdély államéletéből a XVIII. században. *Szilágyi Ferencztől.* 1873. 135 l. 50 kr. — VI. Szám. Tanulmányok a góthok művészetéről. *Henszlmann Imrétől.* 1874. 24 l. egy képtáblával 10 kr. — VII. Szám. A magyarországi avar-leletekről. *Pulszky Ferencztől.* 1874. 12 l. 10 kr. — VIII. Szám. Felsőbüki Nagy Pál emlékezete. *Tóth Lőrincztől.* 1874. 64 l. 30 kr. — IX. Szám. Palugyay Imre emlékezete. *Keleti Károlytól.* 1874. 10 l. 10 kr. — X. Szám. Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században. *Fraknoi Vilmostól.* 1874. 92 l. 30 kr.

Negyedik kötet. 1874.

I. Szám. Nápolyi történelmi kutatások. *Óváry Lipóttól.* 1874. 17 l. Ára 10 kr. — II. Szám. Stibor Vajda. Életrajzi tanulmány. *Wenzel Gusztáv* rendes tagtól. 70 kr. — III. Szám. Júda, Izrael és Aram. Történelmi tanulmány. *Beöthy Leótól.* 60 kr. — IV. Szám. Az egri vár 1687-diki feladásának alkupontjai és a törökök maradékai Egerben. *Balássy Ferencz* lev. tagtól. 50 kr. — V. Szám. A pelasg kérdés mai állása s a jobbágyság a helleneknél és rómaiaknál. *Ribáry Ferencztől.* 30 kr. — VI. Szám. Pemflinger Márk szász gróf élete. *Fabritius Károly* lev. tagtól. Ára 1 frt.

Ötödik kötet. 1875.

I. Szám. Révay Péter és a szent korona (1619—1622.) 44 l. 40 kr. — II. Szám. Ifj. Bárány Wesselényi Miklós. Élet- és korrajz. *Szilágyi Ferencz* lev. tagtól. 50 kr. — III. Szám. A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek. *Pesty Frigyes* l. tagtól. 40 kr. — IV. Szám. Nádasdy Tamás első követsége Erdélyben 1540. *Szilágyi Sándor* rendes tagtól. 30 kr. — V. Szám. Idősb. b. Wesselényi Miklós. Élet- és korrajz. Irta *Szilágyi Ferencz* l. tag. 50 kr. — VI. Szám. Házasság-tervezés Erzsébet Anglia királynője és Károly osztrák főherceg között 1559—1561. *Wertheimer Edétől.* 45 kr.

Hatodik kötet. 1877.

I. Szám. Margum és Contramargum helyfekvése. *Ortvay Tivadar* lev. tagtól. 45 kr. — II. Szám. Az utolsó Árpád-házi király trónra lépte. *Nagy Iván* r. tagtól. 20 kr. — III. Szám. Emlékezés nagyajtai Kovács István fölött. *Szilágyi Sándor* r. tagtól. 10 kr. — IV. Szám. A germanizálás történelméből a két magyar hazában. *Szilágyi Ferencz* l. tagtól. 20 kr. — V. Szám. A Ghyczyek Erdély történetében, különös tekintettel a kormányzási intézményre. *Jakab Elek* l. tagtól. 40 kr. — VI. Szám. Az alsó-magyarországi bányavárosok küzdelmei a nagy-lucei Dóczyakkal. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 kr. — VII. Szám. Kritikai adalékok Margum történetéhez. *Ortvay Tivadar* l. tagtól. 30 kr. — VIII. Szám. Emlékezés Czinár Mór m. akad. l. tag felett. *Ipolyi Arnold* r. tagtól. 20 kr. — IX. Szám. Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországon és a rácz despota cím. *Pesty Frigyes* lev. tagtól. 30 kr. — X. Szám. Carrillo Alfonz diplomatai működése (1594—1598.) *Szilágyi Sándor* m. akad. r. tagtól. 30 kr.

Hetedik kötet. 1878.

I. Szám. Nagyvárad elvesztése 1660-ban. *Deák Farkas* l. tagtól. 20 kr. — II. Szám. Adatok a »Nagy« Csáky István életéből. *Deák Farkas* l. tagtól. 20 kr. — III. Szám. Tanulmányok Erdély XVIII. századbeli jogtörténetéből. *Jakab Elek* l. tagtól. 40 kr. — IV. Szám. Ludányi Tamás egri püspök. *Balássy Ferencz* l. tagtól. 20 kr. — V. Szám. I. Rákóczy György és a diplomácia. *Szilágyi Sándor* rendes tagtól. 50 kr. — VI. Szám. Gr. Prokesch-Osten Antal

Bibliogr

0, 817. II

A M. T. AKADÉMIA
KÉZIRAT-TÁRÁNAK
ISMERTETÉSE.

JAKAB ELEK

RENDES TAGTÓL.

OLVASTATOTT A II. OSZTÁLY ÜLÉSÉN 1892. FEBR. 8-ÁN.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

1892.

Ksh 7.235

ALMA MATER

KÖNYVTÁR

1892

KÖNYVTÁR

A M. Tud. Akadémia kézirattárának ismertetése.

A M. Tud. Akadémia *kézirattára* bevégzett rendezéséről a legközelebbi összesülésben felolvasott *Jelentés*-emben megígérttem, hogy a mi annak természete szerinti, szűkre mért keretébe való nem volt, de azért nyilvánosság elé tartozik, s a nagy közönséget — mely közáldozat útján hozta létre az Akadémiát és palotáját — főképp pedig az irodalommal foglalkozókat és a tanuló ifjúságot érdekli, t. i. az Akadémia levél- és kézirattáráról, az ezzel egybekötve volt régiség-, érem-, és oklevéltárról, mindeniknek eredetéről és gyarapodásáról, végre a kézirattár önállóvá lételéről, s a tudománysszakok érdekesebb részeiről a tisztelt osztály előtt felolvasást tartok.

Szerencsés vagyok ígéretemet teljesíthetni.

Az Akadémia könyvtárának szerves kiegészítője a Kézirattár. Amaz volt már nyilvánosan ismertetve. Először 1844. a dec. 23-ki nagy gyűlésben, annak ünnepélyes megnyitásakor a titoknok, Schedel Ferencz: *Az Akadémiai könyvtár rövid Története s mibenléte* című előadásában rajzát adta eredetének és gyarapodásának.¹⁾ Ugyanakkor Bajza József: *A Telekiek tudományos hatásáról*, s köztük az elnök fényes alapítványáról terjedelmes előadást tartott.²⁾ Gr. Teleki József elnök halálakor 1855. a febr. 26-ki rendkívüli közülésben róla tartott Emlékbeszéd ismét adott némi felvilágosítást a könyvtár állapotáról.³⁾ Az elnöki

¹⁾ *M. Tudós Társ. Évkönyvei.* 7 kötet, 86—91. ll.

²⁾ » » » » » 92—127. ll.

³⁾ *Toldy Ferencz összegyűjtött munkái.* V. köt. 348—369. ll.

megnyitó beszédek s titoknoki jelentések évről-évre előadják nagyjában az Akadémia évi munkálkodását, külön megemlékezve a könyvtárnak főkép gyarapodásáról.¹⁾ *Gr. Széchenyi István és az Akadémia megalapítása* című nagybecsű és szépen írt könyv is tájékoztatja az olvasót a könyvtár iránt.²⁾ Megismerteti fő alkatrészeinek állapotát Hunfalvy Pál könyvtárnoknak 1868. jan. 2. tett s a Nyelv- és Széptudomány osztályülésében jan. 27-én felolvasott jelentése, melyben a könyvtárnak régi helyéről az Akadémia palotájába átszállításáról és a rendezésnek mibenlétéről ad kellő tájékoztatást. E jelentés a kézirat- és éremtár 1864. végén volt állapotára is kiterjed. Ez hátrább közölve lesz.³⁾ Legrészletezőbb azonban — a rendszer és benső egység hiánya mellett is — a m. tudom. Akadémia félszázados történetéből kivonatossan írt *Vázlatok* stb. című könyv.⁴⁾

A kéziraterről — kivéve Hunfalvy jelentését — mind-ezekben csak rövid említés van téve, bővebben nem ismertette senki. Pedig ez a könyvtárral egy rendeltetésű intézet s ugyanazon nemzeti célok szolgálatában álló hazafiúi alkotás. A könyvtár nyelvtudományi és történelmi, évenkénti könyvszaporodásának anyaga és gyökerei a kézirat-tárban vannak. Tehát ott van a magyar hazafias szellem erkölcsi talaja s örök tápláló ereje. A kettő együtt tesz egy teljes tudományos közintézetet.

Azt hiszem, tisztelt osztály! ismertető felolvasásom indokolva van részint a mondottakkal, részint azzal, hogy a mely intézet iránt az ország oly melegen érez, érette annyit áldozott és áldoz folyvást, és a melyben csaknem az egész országnak felsőbb tanintézetekben növekedő ifjúsága tudományban való gyarapodásának oly gazdag forrását bírja,

¹⁾ *M. Tudós Társaság Évkönyvei*. 1831—32-től 1882-ig, 16 kötet. 1883-tól 1889-ig a XLIII—XLIX-ik közülésen tartott s külön füzetekben megjelent elnöki megnyitó beszédek és főtitkári jelentések.

²⁾ *Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása*. 1880.

³⁾ *A M. Tud. Akadémia Értesítője*. Második évfolyam. 1868. 1. szám, 31—35. ll.

⁴⁾ *Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados Történetéből*. 1831—1881.

annak rendszere, kezelése, s tudományi kincsei mikép használtatásának alapos megismerése szükséges, s az intézet tisztviselőinek kötelessége abban segítségül lenni.

Példa is áll előttünk, tisztelt osztály! Az egyetemi könyvtár munkás főkönyvtárnoka nyomtatásban is kiadja minden évi jelentését a tudomány-egyetem könyvtára rendezéséről, gyarapodásáról és forgalmáról, *a könyvtár új könyvczímeinek jegyzékével együtt*. Ez ideig már XIV kötet van az olvasók kezén, azok nagy kényelmére s a tudomány még nagyobb hasznára.

Ez érvek és serkentő példa figyelembe vétele után talán nem keltek visszatetszést, ha az Akadémia 60-ik évében, annak néma kéziratárát megszólaltatom, s megismerhetése végett némely szükségeseket nyilvánosság elé hozok.

I.

Az Akadémia levéltárának keletkezése.

Az erdélyrészi Kárpátok Tar-Kő havasából két nagy folyó forrása fakad ki, az Olt és Maros folyóké. Így fakadt ki a magyar nemzet hazaszeretete kösziklájából a M. Tud. Akadémia könyv- és kéziratárának két szellemi éltető forrása; s mint ama folyók megtermékenyítik völgyeiket és tereiket: úgy teszi termékenynyé a magyar nemzeti tudományosság talaját ez a testvér intézet.

A M. Tud. Társaság — ez volt az első évtizedekben az Akadémia neve — és levéltára egyszerre születtek. Méltó, hogy örök emlékezetben maradjon, sőt hogy koronként felújíttassék a nemzet köztudatában, a mit az 1831. febr. 20-án Pozsonyban tartott első nagy gyűlésén felolvasott alapszabályokban a Társaság j.-könyvileg kimondott: »hogy a M. Tudós Társaság törekvési célja az, hogy a magyar nyelv csinosbulást, fenséget és bővülést nyerjen, s ekképen a nemzeti elme és lélekerő szép és hasznos tudományok által időről-időre kifejtve, saját fényében és méltóságában örök időkre fennálljon«.

Kimondotta: »hogy a M. Tudós Társaság szoros gondját fordítsa a magyar nyelv hajdani nyomai s régi emlékei

fölkeresésére bárhol rejtőzkedjenek, és gondját fordítsa arra, hogy annak formáit, mind a magános szavakban, mind azok kötésében az emberi nyelv főtörvényeiből átalában, de különösen a magyar nyelvnek belső természetéből, a honi szokásokból, valamint más rokon nyelvek összehasonlításából kifejttesse, felvilágosíttassa és megalapíthassa«. ¹⁾)

E rövid két határozatban ki volt tűzve azon magasztos nemzeti czél, melyet Akadémiánk ma is szeme előtt tart s elérni törekszik.

A levéltárt megalkotó határozat e néhány szóból áll: »A különféle irományok a *Tudós Társaság levéltárába tételni határozattak*.« Tehát az Akadémiához intézett minden küldemény, levél, könyv a titoknokhoz, mint a Társaság állandóan helyt levő képviselőjéhez érkezett be, s tárgyalás, határozathozás és végrehajtás után a levéltárba tétellett le a gyűlések munkálkodási irataival együtt.

Itt van forrása és kezdete mind az Akadémiának, mind az Akadémia kéziratárának, melynek e század első felében végig »*Levéltár*« volt a neve.

II.

Az Akadémia levéltárnokai.

Az 1831. febr. 20-ki elegyes ülésen megválasztatott segédjegyzővé és levéltárnokká Schedel Ferencz, s eddigi 200 frtja, 400 ftra emeltetett. ²⁾) 1835. sept. 12. Schedel titoknokká választatván, helyette segédjegyzővé és levéltárnokká Czuczor Gergely választatott. ³⁾) 1837. a szept. 9-ki igazgatósági ülésben Czuczor lemondván, az igazgatóság sajnálattal vette, s vele minden tekintetben megelégedését jegyzőkönyvben fejezván ki: helyére Szalay László lev. tag választatott meg s 400 frt fizetése nov. 1-től kezdve utalványoztatott. ⁴⁾) 1845. a január 9-ki XIII. igazgatósági ülés j.-könyvében Lukács Móricz van aláírva, mint helyettes

¹⁾ *M. Tudós Társaság Évkönyvei*. I. köt. 101. l.

²⁾ » » » » » 66. l.

³⁾ » » » » III. » 33. l.

⁴⁾ *Igazgatótanácsi ülés eredeti j.-könyve*.

segédjegyző; Szalay helyett,¹⁾ 1846. deczemb. 23. a másod-elnök ajánlatára helyettes segédjegyzővé gyűlési határozatnál fogva újabban Lukács Móricz fogadtatott el.²⁾ Az 1847-ik év deczemberében tartott XVIII. és az alkotmányos korszakban utolsó nagygyűlés j.-könyvének 1853-ban az igazgatóság elébe terjesztett V-dik pontja szerint Szalay László a segédjegyzőségről lemondott, a közgyűlés elfogadta, s miután titoknak úgy nyilatkozott, hogy a teendőket egyedül is képes elvégezni, a választás későbbre halasztatott.³⁾ Az 1853-ki márczius 16-ki ülésben ujonnan kinevezett könyvtárnok: Hunfalvy Pál helyettesített segédjegyzővé,⁴⁾ 1854. a márcz. 16-ki igazgatósági gyűlésben Tóth Lőrincz pénztárnok szolgált mint segédjegyzői helyettes,⁵⁾ 1858. május 29—31-ki osztályülésekben a kéziratár örévé meghívatott Paur Iván, de néhány havi működés után más pályára ment.⁶⁾

A sok változáson átment segédjegyzői és levéltárnoki állás csak 1858-ban a deczemb. 18-ki elegyes gyűlés végzésével nyert állandóságot, melyből kitűnik: »hogy a tiz év óta ürességben levő segédjegyzőségre titkos szavazás útján Csengery Antal rendes tag választatott meg.«⁷⁾ E választás a segédjegyzői hivatalnak Szalay László 1847-ben történt lemondása óta ürességben létét teljesen bizonyossá teszi.... Csengery Antal neve az Akadémia 1860. és 1861-ki Almanachjában az akadémiai tisztviselők sorában így fordul elő: Csengery Antal segédjegyző és levéltárnok, 1863-ban szintén,⁸⁾ 1864-ben mint jegyző és levéltárnok, de már 1865-ben s a következő években csak jegyzőnek van írva. 1869-ben Rónay Jáczt ismét jegyzőnek és levéltárnoknak iratítik (megválasztatott 1867-ben jan. 30.) de ápril 19-én a II. osztály titká-

1) *Igazgatótanácsi ülés* ered. j.-könyve.

2) » » » »

3) » » » »

4) *Osztálygyűlési j.-könyv.*

5) *Igazgatótanácsi ülés* ered. j.-könyve.

6) *Új Magyar Múzeum.* 1858. II. köt. 320. l.

7) *M. Tud. Társ. Évkönyvei.* 9. köt., 17. l.

8) *Akadémiai Almanach.*

rává választatván: segédjegyzői s levéltárnoki tisztéről lemondott. A jegyzőség önállóvá lett, a levéltárnokság már 1861-ben kéziratárőri hivatallá alakult, s Rómer Flóris lett az első kéziratár-őr, egyesítettvén azzal a régiség-, érem- és oklevéltár-őrség is.

III.

A segédjegyző és levéltárnok jog- és munkaköre.

A M. Tudós Társaságnak 1831. és 1832-ben megállapodott első alaprajza a titoknokra nézve ezeket rendeli: »A titoknok a j.-könyveket szerkeszti s levéltárba helyezteti, a mellé rendelt segédjegyzőre és leirókra felvigyáz.¹⁾ Hogy sok teendőit képes legyen elvégezni, mellé adatik bizonyos fizetéssel a segédjegyző, a ki egyszersmind levéltárnok is, kit a Társaság éppen úgy választ szabad szózatolással, mint a titoknokot.«²⁾ A Társaság alaprajza vagyis az alapszabályok 21-ik §-ába 1857-ben a márczius 18-ki igazgatósági ülésben a következő intézkedést iktatták be: »A segédjegyző a titoknok akadályoztatása esetében annak tisztét is viseli, s a levéltárra felelősség terhe alatt ügyel.«³⁾

A titoknoknak és segédjegyzőnek már az 1833. évi szeptemb. 9-ki igazgatósági j.-könyv 1. pontjában az igazgatósági ülésekben szavazati jog adatott azért, hogy az ügyek elintézése folyhasson, minthogy a gyűléseken kevés igazgató tanácsi tag jelent meg.⁴⁾ Egy későbbi nagygyűlés — a XVIII-ik — ujabban így határozta meg a segédjegyző teendőit: »A segédjegyző a Társaság összes ülései j. könyvét szerkeszti, a levelezések vitelében s a tudósítások írásában a titoknoknak segedelmére van, kinek szükség esetében képét is viseli s a levéltárra közvetlenül felügyel.«⁵⁾

¹⁾ M. T. Társ. Évkönyvei. I. köt., 107. l.

²⁾ » » » » » » » »

³⁾ Igazgatótanácsi j.-könyv.

⁴⁾ » » » » » » » »

⁵⁾ XVIII. nagygyűlés végzései közt 43. l. Hozzáadások 161-ik pontja.

IV.

Levéltár, kéziratár felváltva használása.

Az akadémiai levéltár létét a fenn idézett 1831. nov. 20-ki legelső említésen kívül az azon évi alapszabályok 77-ik §-ában foglalt ezen intézkedés is mutatja: »A jutalmat nem nyert pályamunkák kéziratai a Társaság levéltárában maradnak« stb.¹⁾, mutatja továbbá az 1834. évi szept. 11-ki osztályülés j.-könyvének 3-ik pontja: »Horváth Ádám Levelei közül 3 darab, a Példabeszédek című gyűjtemény és a Dalok a Társaság levéltára számára megvétetni rendeltettek«.²⁾ Ezen kívül az Akadémia levéltára életének folytonosságát az Akadémia megalapítása óta maig az osztályi, igazgató tanácsi és nagygyűlési összes j.-könyvek igazolják. A levéltár szorosan vett anyagát s alkotó részét tették az ügyintézési — administratív — levelezések, ezek tárgyalásáról írt j.-könyvek, a j.-könyvi végzések és határozatok s azok írásos végrehajtásai. De oda gyűlt össze az első évtizedekben minden, a mit a Társaság célja érdekében a hazában és hazán kívülről összegyűjtött, tehát az Akadémia kéziratai is.

A levéltárral egyszerre tűnik fel a j.-könyvekben a *kézirat* és *kézirattár* elnevezés. Az Akadémia gyakran egész munkásságának tengelye, mely körül az forog, a kézirat-szerzés, eredeti és másolt oklevelek s könyvek gyűjtése, a mi elkezdődött a hazai levéltárakban, a velünk egy állami kapcsolatban levő Lajthán túli örökös tartományokban való kutatással és másoltatással, azután kiterjedett a hazánkkal szomszédos országokra, utójára Európa majdnem minden országaira.

Lélekemelő a nemzeti nyelv és magyar történettudomány ügyének azon magas látkörű, bölcs és hazafias felfogása, melylyel a M. Tudós Társaság kitüzött céljai megvalósítására munkához kezdett, s eljárásának alapelveit, az utat, melyen elindult, az eszközöket, melyeket mindjárt megal-

---

¹⁾ *Ered. j.-könyv.*

²⁾ » »

kulásakor kijelölt, oly tisztán és előrelátólag határozta meg, hogy az munkásságának maig szilárd alapja, s biztos zsinórmértékül szolgálhat ezután következő idők törekvéseinek is.

Tekintsük meg néhány főbb intézkedését.

1832-ben az aug. 28-kától szept. 7-ig tartott nagygyűlés egyik határozata ez volt: »Lappangó régi magyar kéziratok, ha lehet, eredetiben megszerzését, ha nem, leghívebb lemásoltatását az igazgató-tanács helyben hagyásával a kisgyűlés meghatározta, melyekből a nagy magyar szótárhoz sok elavúlt, de jó magyar szót, a grammatika tekintetében nevezetes régi magyar szerkezetet s beszédejtést lehet kiszedni«. Ezt a nagy gyűlés is helyeselvén, egyúttal már most kijelölte a következő régi kéziratokat, melyeket eredetiben megszerezni, vagy lemásoltatni szükségesnek lát: ¹⁾ »Ó testamentombeli némely próféták 1382-ből, Báthori László szent írásból fenmaradt fordítását az 1420—1440. körüli időkből, melyeket Jordánszky-Codexnek is neveznek azért, mert Jordánszky Elek érseki helyettes közölte legelőbb a Tudós Társasággal lemásoltatás végett, Halabori Bertalan pap CI zsoltára, Velyke György magyar zsoltárkönyve 1522-ből.« Ezeket ma eredetiben vagy másolatban az Akadémia bírja, s részben kinyomtatva a *Régi Magyar Nyelvemlékekben* vagy *Nyelvemléktárban* is megjelentek.²⁾

Ugyanakkor a történettudományi osztály beadta javaslatát a magyar históriának oknyomozó megirhatására, s ajánlta: 1. hogy a T. Társaság ne csak a hazai könyvtárakban még rejlhető kéziratokat kerestesse fel, hanem addig is, míg ily célból utazásokat tétethet, a bécsi, gráci, prágai, milanói, s kiváltképen a müncheni könyvtárak igazgatóságait, a hazánkat érdeklő s náluk levő kéziratok czímeinek közlésére kérje meg, hogy a Társaság azokat lemásoltatván, alapítandó kútfőgyűjteményében adhassa ki.

¹⁾ *Tudós Társ. Évkönyvei.* I. köt. 88—89. ll.

²⁾ *Ó-Testamentomi némely próféták.* I. köt. *Régi Magyar Nyelvemlékek.* I. kötetében. *Jordánszky-Codex.* I. köt. *Régi Magyar Nyelvemlékek.* V. kötetében. *Halabori Bertalan pap zsoltárai.* *Nyelvemléktár.* XII. kötetében.

2. A tagok s hazafiak kéressenek meg, hogy a környékeikben megszerezhető eredeti oklevelek gyűjtését, vagy legalább hív lemásolását eszközöljék. 3. A külföldi múzeumok, s jelesen a müncheni gyűjtemények és bécsi cs. kir. titkos udvari levéltár felügyelői szólíttassanak fel hazánkat érdeklő oklevelek s másolatok közlésére; vizsgáltságát át kívált a bécsi titkos udvari levéltár velencei része Magyarországot illető történeti adatok végett. Ezen kívül ily irányban megkéretni határozták Bécsben Gévy Antal level. tagot, Münchenben Baricz Györgyöt.¹⁾

E felszólításoknak várakozáson felüli eredménye lett. Már az 1832. évi nov. 6-ki osztályülésben Czech János bejelentette, hogy az érsek-újvári Szent Ferencz rendi szerzetesek zárdájában két nevezetes magyar nyelvemléket talált, egyik: *Kinizsi Pál özvegyének, Benigna asszonynak*, a kit az irodalom-történet, atyjáról, Magyar Balázs, Mátyás király korabeli híres hadvezéréről, *Magyar Benigna Asszony* néven is említ, *1513-ki Imádságos könyvét*; másik: *1530—31-ből való egyházi beszédek, ájtatos elmélkedések, tanúságok és Szentek Életei*. Mind a kettő hártýára szép goth betűvel van írva, az első 12-drét, lapszáma 98, utóbbi közép ívrét, 291 meg nem jelölt lapból áll, végén leírója így van megnevezve: »*Ez írásnak vége vagy on Úr fia születésének után, végezte Sövényházi soror Marta.*«²⁾ Későbbi írás 1532-re teszi a bevégezést.

A titkoknak felszólította a történeti osztály tagjait, hogy adják be az általuk ismert magyar történeti és magyar nyelven készült régi Emlékiratok czímeit, hogy azok megszerzése vagy lemásoltatása iránt lehessen intézkedni. E felszólításra Luczenbacher János jun. 24-én beadta az általa ismert történeti emlékekről írt s 162 pontból álló jelentését e czím alatt: *Nevezetesebb magyar, főkép históriai kéziratokról*, kezdve az 1182-ki két halotti beszéden, mint addig legrégibbeken; elősorolta időrendben Szent Margit, IV. Béla király leányának pergamenre írott életleírását

¹⁾ T. Társ. Évkönyvei. I. köt., 94—95. ll.

²⁾ » » » II. » 10., 13. ll.

1276-tól, Kopasz nádor két magyar oklevelét 1308—1342-ből, egy Szent Ferencz szerzetéből választott társaság Szent írás fordítását 1383-ból, Szent Krisztina életét a XIV-ik századból, Hunyadi János esküjét, a négy Evangelisták magyar fordítását 1446-ból, Kászonszék eredetét 1490-ből, Szent Elek, Remete Szent Pál s több szentek életét a XV. századból, Marosszék tiszteinek nemek és ágak szerinti sorát 1491—1515-ből stb. Folytatólag előszámlálta az akkor Magyarországon és Erdélyben ismeretes könyvekből olvasott, vagy könyv- és levéltárakban látott történelmi Emlékiratokat, megemlítve időrendjökben az *Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság* által 1796-ban közzétett hasonló Jegyzék fontosabbjait, a melyenek: Enyedi Pál Énekei, Mikó Ferencz: Erdély siralmas változásainak históriája, Sepsi Laczkó Máté Naplókönyve, Laskai János Diariuma, Bőjthi Gáspár, Haller Gábor, Borsos Sebestyén, Szalárdi János, Heltai Gáspár, Cserei Mihály, Illésházy István, Tököly Imre, br. Apor Péter s többek krónikája és történeti emlékiratai; szóval: csaknem minden történelmi forrást, a mi addig fölfedezve volt.¹⁾

E jelentés mintha világot gyújtott volna a magyar történetírás sötétében. Mig ezeknek tudása csak a kis Erdély bércei közé volt szorítva, csekély volt a belőlük kiáradó fény. Az erdélyi Nyelvmívelő Társaság nem tudta hasznosítani a tagjai által összegyűjtött nagytömeg történelmi anyagot. Ott maradtak Arankánál, a titkárnál, gr. Kemény József vagy a kolozsvári r. kath. lyceum könyvtárába kerültek, részben ismét szétzüllöttek. De a m. Tudós Társaság gyűléseiből egy nagy ország határaitra, 4—5 millió magyar közé terjedvén ki a magyar történelemnek e meggyújtott fáklyavilága: hatása megsokszorozódott. A hazai történetek szeretete fölébredt, a közfigyelem elhanyagolt történetírásunk gazdag kincs-anyaga felé fordult; a buzgóbbak előkeresték, a mik családjuk levelei közt rejlettek, vagy a miről szomszédjoktól vagy barátaiktól értesültek, a

¹⁾ A *Magyar Nyelvmívelő Társaság Munkálatainak* első darabja. 1796., 191—204. ll.

Tudós Társaság titoknokával közölték, s a magyar történeti forrásnyomozás egész mezején egy csöndes, de éber és érdeklődő figyelmeztetés és munkásság fejlődött ki.

Azonban Magyarország — legjobb erői ekkor az alkotmány reformkérdéseivel levén elfoglalva — története tüzetes műveléséhez még sem kezdhetett. Erre azon nagy katasztrófának kellett bekövetkezni, mely az alkotmánynyal együtt legjobbainkat s egész nemzeti közéletünket romjai alá temette, sokakat számkivetésbe kergetett.

Ekkor tért vissza a nemzet régi isteneihez: multban élő nagyjai s a haza történetének megismerése s másokkal is megismertetése érdekében egy békés, de öntudatos szellemi mozgalom indult meg. Központja a M. Tudós Társaság volt, mely a munkát két irányban kezdte meg: a történeti anyagkutatót külföldön és a hazában egyszerre.

Érintem röviden mind az 1848 előtti, mind az abszolutismus korszakára eső munkásság eredményeit.

1833. a IV. nagygyűlés megbízta Petrovich Fridriket, külföldön utazó akad. levelező tagot, hogy a Társaság célját előmozdító kéziratokat a hol talál, az igazgatóság költségén lemásoltathassa, vagy megszerezhesse.¹⁾ E férfiú ritka eréllyel és sikerrel teljesítette a megbízatást. Még azon évben jelentette, hogy Berlinben és Frankfurtban sok magyar történeti adatot talált, s másolt és másoltatott le. Az Akadémia örömmel vette, s megbízta a jelentőt, adjon véleményt: mik lennének megszerzendők a wolffenbütteli, hamburgi, göttingai, kasseli, bremai, frankfurti és hannoverai könyvtárakból?²⁾ Petrovich 1833 óta gr. Teleki Lászlóval utazta be Német-, Angol-, Franciaországot, s mindenütt érdekes adatokat gyűjtött. Nemsokára jelentést tett a prágai, dresdai, linczi, lipcsei, berlini könyvtárakban tett kutatásairól, s becses okleveleket küldött be.³⁾ 1835. szept. 18-ról Párisból tett tudósítást a római, párisi, londoni és oxfordi könyvtárakban található, Magyarországot érdeklő kéziratokról. Írta, hogy a párisi könyvtárban 93 kéziratban vol-

¹⁾ *M. Tudós Társ. Évkönyvei.* II. köt., 45. l.

²⁾ » » » » » 91. l.

³⁾ » » » » III. » 49. l.

tak magyar vonatkozású iratok, a britt múzeumban 193-ban, az oxfordi Brodley-könyvtárban 8-ban. Ezek közül ő lemásolt 15 beceszt, kivonatosan kettőt, a párisiakból másoltásra ajánlott 53-mat, a britt múzeumbeléből 165-öt, a Brodley-könyvtárból 3 darabot.¹⁾ A munkás férfit a magyar tudományügy hirtelen elvesztette. — A Tudós Társaság 1836-ban értesült haláláról s elhatározta, hogy Petrovichnak öt kötetből álló gyűjteménye az ő neve emlékezetére az Akadémia kéziratтарыban mindig külön tartassék.

Ugyanez időben gr. Apponyi Antal cs. kir. bécsi követtel Zsivora György utazott és maradott is sok ideig Párisban s ott sok magyar történeti adatot gyűjtött.²⁾ Zsivora úgy látszik, szintúgy mint Petrovich, meg volt bízva a német és francia levéltárakban való kutatásra. Ő is 1835-ben tett jelentést, melyben elmondotta: mit talált a francia- és németországi levéltárakban. Az Akadémia aug. 21. gyűlésében költséget rendelt számára, a wolffenbütteli levéltárból 14, a hamburgiból 10, a göttingaiból 4, a casseliből 4, bremaiból 1, frankfurtiból 1 iratnak lemásoltatására. A titoknak azt jegyezte meg, hogy az iratok közt igen sok ritka és beces volt.³⁾ Az olasz levéltárak, különösen a Milanóban levő Ambrosi s Brera és a Velencei St. Marco könyvtárban talált magyar történeti iratokat Baricz György kutatta fel, s tett jelentést róluk.⁴⁾ Mezzofanti apát külföldi levelező tag, a ki Rómában a pápai kéziratárt rendezte, felkérte, legyen figyelemmel a hazánkat érdeklő történeti iratokra, tudósítson, s adjon véleményt azokról, a miket le kellene másoltatnunk.⁵⁾ Vass László tiszteletbeli tag külföldön 1837-ben szintén nagy utazást tett; megírta a M. Tudós Társaságnak, miféle magyar emlékiratokat látott Münchenben, Belgiumban, Francia- és Angolországban; írta, hogy a francia kir. könyvtárban 28 történeti és nyelvtani magyar munka van, melyeknek, mint általában az ottani *Ungaricu-*

¹⁾ *M. Tudós Társ. Évkönyvei.* III. köt. 45—46. ll.

²⁾ » » » » » 59. l.

³⁾ » » » » » 16. l.

⁴⁾ » » » » » 48. l.

⁵⁾ » » » » » 145. l.

mok-nak teljes jegyzékét bemutatta az 1837-ik évi nov. 20-ki kisgyűlésen.¹⁾ Gegő Elek Moldvában talált becses adatokat, s a csík-somlyói Sz. Ferencz-rendiek zárdájában XVI-ik század elejéről való becses történeti jegyzeteket;²⁾ visszajöttében M.-Vásárhelyt a Teleki-könyvtárban Szent Emericzia, Eszmeira, Erzsébet, Szent Anna, Szent Ferencz és Szent Domokos életét s még többeket magába foglaló, 200 lap terjedelmű 8-drétű kéziratot talált; a Mikházi zárdából, 1530. évből való imádságot, régi énekeket stb. másolt le.³⁾ 1840. Szalay László tett kirándulást külföldre, s Londonban az erdélyi fejedelmeknek az angol királyokhoz írt s a britt múzeumban őrzött leveleik leiratását rendelte meg.⁴⁾ Vele egyidejűleg Jerney János a magyar nyelv rokonságának kinyomozása végett utazott Moldván, Bessarabián, Chersonon át a Kaukázus hegyére; onnan a persiai szélekig nyomult elő, s tovább fölfelé a Volga vidékén az Ural hegyre stb. s különösen tanulmányozta a vogul és azzal rokon nyelveket stb.

Párhuzamban haladt ezzel a másoltatás és a hazai levéltárakban való kutatás. A M. Tudós Társaság 1833. a nov. 9-ki közgyűlésen megrendelte, egy Angliában levő magyar Codex, az 1530-ki prédikációk, Tihanyban a Szent Margit élete, az Érsekújvári-Codex, Kinizsi Pál özvegye imádságos könyve, Agendák, később a Hymnarium című kézirat, Szent Domokos pátriarcha élete című 1517-beli kézirat, egy 1523-ki egyességlevél és egy zsoltárkönyv lemásoltatását az apáczáknak való imádságokkal 1539-ből. Bitnicz Lajos Pozsonyból megszerezte a Guari-Codexet, Guari Miklós nagylelkűségéből,⁵⁾ Sz. Anselmus könyvét 1513-ból, a Bűnösök tüköre című könyvet 1512-ből.⁶⁾ Lemásoltatni rendeltettek a pesti egyetem könyvtárából Szent Eufrosina és 1508-ból Remete Szent Pál élete,⁷⁾ Velyke György

1) *M. Tudós Társ. Évkönyvei.* III. köt. 53. l.

2) » » » » » » 151. l.

3) » » » » V. » 139—141. ll.

4) » » » » » » 39. l.

5) » » » » III. » 5—6. ll.

6) » » » » » » 7. l.

7) » » » » » » 23. l.

magyar Zsoltáros könyve 1522-ből, Szent Gergely kettős beszélgetése Londonból stb.¹⁾ 1834. a novemb. 12-ki ülésben a XL-ik pont alatt a Debreczeni-Codex, Kopasz palatinus, müncheni Codex stb. 1845. a júl. 9-ki igazgatósági ülésben a Virginia-Codex lemásoltatására költség adatott.

Nem szűnt meg a tudósok útaztatása is kutatás végett az ország különböző részeiben. Jászay Pál Szabolcs vármegyében tett kutatásai eredményét jelentette.²⁾ Az 1834. évi nagy gyűlés Döbrentei Gábor titoknokot küldötte ki a jászói és leleszi országos levéltárak átvizsgálására s az ottani régi emlékek kinyomozására, úgyszintén más vármegyékben is kutatásra. 1836. a VII. nagy gyűlésen jelentést tett: mely vármegyék, városok, országos levéltárak és szerzetes rendek levéltárát kereste fel, s melyikben? mily évekről? mily nyelven írt leveleket talált? Kimutatásából látható, hogy Árpád-kori oklevelet 9-et talált, a legrégibb 1090-ről van a pozsonyi káptalanban, a legutóbbi 1291-ről való, Pozsony sz. kir. város levéltárában, 1 Anjou-kori és 1 Mátyás korabeli levelet; magyar oklevelet talált 13-mat, a legrégibb 1500-beli, ez a Miskolcz város levéltárában van, a legkésőbbi 1647-beli, Pozsony vármegye levéltárában. Kutatásaiból beadott maga által másolt 345 darabot és 7 ív jegyzőkönyvi kivonatot.³⁾ Ennek örvendetes tudomásul vétele mellett további költség rendeltetett kisebb utazásokra, névszerint a gyöngyösi és pozsonyi Ferencz-rendiek könyvtára, Komárom vármegye, Nagy-Szombat és Kassa városok levéltárai, esetleg Palotán a gr. Zichyek könyv- és levéltárai felkutatására.⁴⁾ Ugyancsak Döbrentei 1835—36-ban tett útazásai eredményéről jelentette, hogy a Sztáray-levéltárból XVI—XVII-ik századi 17 levelet másolt, Kassa városából 1600-ig 7 darabot, a pozsonyi Szent Ferencz-rendiek könyvtárából többféle könyvet, Pozsony vármegye levéltárából 4 félét, Nagy-Szombatból XV. századit 3-at, XVII. századit 4-et talált. Különböző más vármegyei nagy urak levéltáraiban is kuta-

¹⁾ *M. Tud. Társ. Évk.* III. köt. 41—43. ll.

²⁾ » » » » » » 29—33. ll.

³⁾ » » » » » » 139—141. ll.

⁴⁾ » » » » » » 141—145. ll.

tott s az eredményről jelentést tett, mindenikkel gyarapodván az Akadémia levéltára. A Szelestei-nemzetség levéltárában 1560-tól 1593-ig talált becses okleveleket, máshol más korszakokból.

Történeti emlékeink szaporodásának volt egy gyászos és egy lélekemelő oka. *Egyfelől* 1848—49. után száműzötteink külföldi bűjdosásuk ideje alatt azon országok levéltáraiban, melyeknek vendégei voltak, fölkutatták, lemásolták s az Akadémiához beküldötték a magyar vonatkozású okleveleket és iratokat. Így: Horváth Mihály a brüsseli levéltárból, Simonyi Ernő Londonból és Florenczből, Szalay László Svájczból. *Másfelől* önként vállalkozó tudósok nemes becsvágyuktól indítatva önköltségükön, utóbb — a hol ez szükséges volt — az Akadémiától közvetve vagy közvetlenül segítettve, majdnem az egész ismeretes világot beúzták, s nemzetünk és nyelvünk rokonságát kutatva, az európai országokban számos nyelvtudományi és magyar vonatkozású történelmi adatokat gyűjtöttek s ismeretekben és tapasztalatokban gazdagodva tértek vissza hazánkba. Így: Taubner és Wenzel Dalmáziában, Wenzel külön Bécsben, Cseh- és Morvaországban kutatott, Mircse és Óváry Nápolyban és Velenczében, Reguly északon az Urált utazta be, Supala János Szentpétervárig, Moszkváig, Varsóig rendszeres kutatásokat tett, Hunfalvy Pál a Balti tenger vidékeit, gr. Karacsay Tódor Persiát, Magyar László Afrikát, Vámbéry európai Törökországot és Ázsiát, Bálint Gábor a Volga mellékét járta be... Gróf Lónyay Menyhért akadémiai elnök 1873-ki megnyitó beszédében élénk képét adta a magyar tudósok történeti és nyelvtudományi tárgyú adatok gyűjtésében való buzgólkodásának. »Nagymérvű az a munkásság — így szölt ő — melylyel a történelmi bizottság, illetőleg az Akadémia az emlékek kutatását és másoltatását egész Európában minden irányban folytatta Spanyolországtól Moszkváig. A spanyol simancas-i s nápolyi állam-levéltárak, a római Vatikán, München, Modena, Párma levéltárai, a varsói és danczkai gyűjtemények megnyíltak előtte, mindenütt tárt karokkal fogadják, nem is említve a folytonos másoltatást Bécsben, a kamarai levéltárban s a vörösvári Rákóczy-levéltárban«.

A gróf 1874-ben tartott megnyitó beszédében ismét szól erről, s büszke önérzettel mondja: »hogy mióta a lengyel királyság levéltárai Moszkvába vitettek át, először a M. Tud. Akadémia előtt nyílt meg azok ajtaja. Ez intézet oly széles körű kutatásokat eszközöl, a melyet Európa egyetlen tudományos akadémiaja sem. Az utóbbi 3 év alatt — úgymond az elnök — tudományos czélokra közel 240,000 frtot adott ki, s még is 1.638,102 frt 36 kr alaptőkéjét 130,000 forinttal szaporította. Az elismerés, a mi itt az Akadémia és történelmi bizottság iránt ki van fejezve, megilleti az említett tudósok mindenikét önfeláldozó hasznos munkásságaikért s az elért nagy sikerekért«.

E szélesen kiterjedő, hasznos és kitartó munkásság által az Akadémia levéltára nagymérvben megszorodott. Kitűnik ez a létező legrégibb kimutatásnak az 1868-ik évi és a mult 1891-ik évi decemb. 31-ki kimutatással való összevetéséből. Midőn ugyanis Schedel 1839-ben a gr. Teleki-könyvtárt átvette, a kéziratok száma 600 kötet volt;¹⁾ Hunfalvy Pál könyvtárnoknak 1868. jan. 2-án tett s a nyelv- és széptudományi osztály jan. 27-ki ülésében felolvasott jelentése szerint a kéziratok száma akkor 1838 kötetből állott, 938 drb kötetlenül;²⁾ az általam mult év utolsó napján bevégezett kimutatás szerint azon napon az Akadémia kéziratára 2417 kötetet tett;³⁾ vagyis 30 év alatt meg-négyszereződött. A források folytonos bővítése fölébresztette úgy az írókban, mint az olvasókban azok értékesítése és a tudomány czéljaira felhasználása végett nyilvánosság elé bocsátása vágyát s hazafias törekvését. Az eszmének legelőbb Toldy Ferencz adott kifejezést, midőn 1851-ben az Akadémiában legelőbb *Nemzeti Könyvtár* czím alatt a legrégibb magyar krónikák: *Székelv István, Heltai, Pető Ger-gely* és többek krónikái, azután a magyar Emlékírók: *Bornemissza Tamástól Cserei Mihályig* terjedő műveik kiadását indítványozta. A nemzet legjelesbjei csatlakoztak hozzá,

¹⁾ Látható hátrább a 31. lapon.

²⁾ A *M. Tud. Akad. Értesítője*. Második évfolyam. 1868. 1. szám, 31—35. ll.

³⁾ Látható a január 25-ki összesülésen felolvasott *Jelentésében*.

s csak hamar egymást érték a különböző forrásművek kiadásai. A magyar történelem forrás-irodalma oly lendületet kapott, a minőt alig lehetett remélni.

Néhány év rövid időköreiben számos ily vállalat indult meg. Ilyenek I. a **Történelmi szakban**:

I. A *Magyar Történelmi Emlékek I. osztálya*, I—XXVII kötet, megjelentek 1857-től 1876-ig; *II. osztály*, írók [Scriptores]. ¹⁾ *Első fele*, I—XXIII kötet. *Második fele*, XXIV—XXXII kötet, megjelentek 1857-től 1875-ig.

II. *Magyar Történelmi Tár*. I—XXV kötet.

III. *Török-Magyarkori Történelmi Emlékek*. I—II kötet.

IV. *Török-Magyarkori Államokmánytár*. IV—IX kötet.

V. *Magy. Országgyűlési Emlékek*. 1526-tól 1601-ig, I—IX. kötet.

VI. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. 1540-től 1664-ig, I—XIII kötet.

VII. *Árpádkori Új Okmánytár*. I—XII kötet.

VIII. a) *Anjoukori Diplomatikai Emlékek*. I—III kötet.

b) » *Okmánytár*. I—V kötet.

IX. *Diplomatikai Emlékek Matyás király korából*. 1458—1490. I—IV. kötet.

Ezek mind az Akadémia közvetítésével levéltárába begyűlt s onnan az első négy évtized alatt a tudósoknak, (a Történelmi Bizottság 1814-ben megalakulása után feldolgoztatás végett annak) átadott adatgyűjteményekből kerültek ki. 15

II. A nyelvészeti szakban.

I. Régi Magyar Nyelvemlékek.

I. kötet. Temetési beszéd és könyörgés. Ó-testamentumi néhány könyv, vagy Bécsi Codex. Megjelent 1838-ban. [*Akadémiai kéziratáré.*]

¹⁾ Azon írók, a kiknek műveit nagyobbára az Akadémia fedezte fel, kéziratára ma is bírja, s kiadásra átengedte.

XI. kötet, br. *Apor Péter Munkái*. XVII. köt. *Decsi János magyar Históriája*. XII., XIII., XIV. köt. *Brutus Mihály magyar Históriája*. XVI. köt. *Forgách Fer. m. Hist.* XI. köt. *Rozsnyai David Történelmi Maradványai*. I. köt. *Szerémi György Emlékirata*.

XVII. kötet	}	<i>Tökölly I. Naplója.</i>
XXIII. »		
XXIV. »		
XXI. kötet	}	<i>Szamosközy ism. ered. Maradványai.</i>
XXVIII. »		
XXIX. »		
XXX. »		

- II. kötet. Kinizsi Pálné, Magyar Benigna Asszony imádságos könyve. *[Akadémiai kéziratáré]*.
 Vegyes tárgyú régi magyar iratok. Megjelent 1840-ben.
- III. » Tatroši Másolat. *[Akad. kéziratáré]*.
 Vegyes tárgyú régi magyar iratok. Megjelent 1872-ben.
- IV. » Góry Sziromirat-Codex. I., II. oszt. Megjelent 1846-ban. *[Akad. kéziratáré]*.
- V. » Jordánszky-Codex. Megjelent 1888-ban. *[Akadémiai kéziratáré]*.
 Ezek mind az Akadémia kéziratárából vannak kiadva.

II. Nyelvemlékek. Régi Magyar Codexek.

- I. kötet. Bécsi-Codex. Münchener Cod. Megjel. 1874-ben.
- II. » Veszprémi-C., Peer-C., Winkler-C., Sándor-C., Gyöngyösi-Codex. *[Akad. kéziratáré]*. Tewrewk-C., Kriza-Codex. *[Mindkettő az Akad. kéziratáré]*. Bod.-Cod. Megjelent 1847-ben.
- III. » Nagy-Szombati C., Szent Domokos-C., Virginia-C. *[Akad. kéziratáré]*. Megjel. 1874-ben.
- IV. » Érdi-C. Első fele. V. kötet. Érdi-C. Második fele. Megjel. 1876-ban.
- VI. » Tihanyi-C., Kazinczy-C., Horváth-C. Megjel. 1877-ben.
- VII. » Ehrenfeld-C., Simor-C., Cornides-C., Szent Katalin Élete, Vitkovics-C., Lányi-Cod. *[Akad. kéziratáré]*. Megjelent 1878-ban.
- VIII. » Apor-Codex, Szent Margit Élete, Példák könyve, Könyvecske a Szent Apostoloknak Méltóságáról, Kulcsár-Cod. Megjelent 1879-ben.
- IX. » Érsekújvári-Codex. Első fele.
- X. » » » Második fele. *[Akadém. kéziratáré]*. Megjelent 1888-ban.
- XI. » Debreczeni-Codex, Gömöri-C. Megjel. 1882-ben.
- XII. » Döbrentei-Codex [Halabori Bertalan pap Zsoltár-fordítása]. *[Akad. kéziratáré]*. Teleki-Codex. Megjel. 1884.
- XIII. » Festetich-Codex. *[Akad. kéziratáré]*. Pozsonyi-C., Keszthelyi-C., Miskolczi Töredék. Megjelent 1885-ben.
- XIV. » Lobkovicz-Codex, Batthyány-Codex, Czech-Codex. *[Akad. kéziratáré]*. Megjelent 1890-ben.

Ezek közül az Akadémia kéziratárából vannak kiadva: a II. kötetben a Gyöngyösi-, Tewrewk- és Kriza-Codexek, a III-ikban a Virginia-Codex, VII. kötetben a Lányi-C., a IX. és X-ben az Érsekújvári-Codex, XII-ben a Döbrentei-Codex, XIII-ban a Festetich-Codex, XIV-ben a Czech-Codex.

III. Régi Magyar Költők Tára.¹⁾

I. kötet. Középkori magyar költői maradványok.

Ének Pannonia megvételéről.

Emlékezzünk régiekről,

Az Szythiából kijöttekről stb. hét Ének.

Töredék Ének Szent László királyhoz.

Pesti gyermekek utczai Éneke.

Mátyást mostan választotta

Mind az ország királyságra stb.

Ezután vannak 1463., 1476., 1484., 1490. évből való Énekek. Következnek 1500-ból valók 1525-ig.

Mind a legbecsesebb régiségek költészetünk őskorából, a közlőnek mély kutatásra mutató s hajdankorunk költészetére világosságot derítő jegyzeteivel. Megj. 1877-ben.

II. » XVI. Századbeli Magyar Költők Művei.

I. kötet. Az 1527—1546. évekből 28 régi író ismeretlen műveit közli és magyarázza. Megjelent 1880-ban.

III. » II. kötet. *Tinódi Sebestyén Összes Művei.* 1540—1555. Megjelent 1881-ben.

IV. » III. kötet. Nagybankai Mátyás, Siklósi Mihály, Vágkecskeméti Mihály, Batthyáni Orbán, Tolnay György, Három Névtelen, Ilosvai Selymes Péter. 1540—1575. Megjelent 1885-ben.

V. » IV. kötet. Radán Balás, Deézsi András, Sztárai Mihály. 1542—1560. Megjelent 1886-ban.²⁾¹⁾ Kiadja a *M. Tud. Akadémia*. Közzéteszi *Szilády Áron*. 1877.²⁾ Ez V. kötet anyaga az *Akadémia kézirattárának Toldy-féle gyűjteményéből* való, főcíme ez:

1.	<i>Corpus Poetarum</i>	163. szám,	XVI. század,	I. A—D.
2.	»	»	»	» II. D—Görgei.
3.	»	»	»	» III. Gy—Munkácsy
4.	»	»	»	» IV. N. Bánkay— Temesváry.
5.	»	»	»	» V. T—Valkay.
6.	»	»	»	» VI. Tanköltők.
7.	»	»	»	» VII. Lyrikusok.
8.	»	»	»	» XVIII. » VIII. ddto.
9.	»	»	»	» — —
10.	»	»	»	» II.
11.	»	»	»	» Lyrikusok XVII. sz. 1.
12.	»	»	»	» ddto 2.
13.	<i>Prózaírók</i>	176. »	»	» II.
14.	A magyar poétai munkák időrendje szerint összeszedte Toldy Ferencz 1838.			

IV. kötet. Nyelvtudományi Közlemények I—XXI. köt.

V. » Magyar Nyelv Nagy Szótára. Magyar-Német, Német-Magyar Zsebszótár. Matematikai, Philosophiai, Törvénytudományi Műszótár. Tájszótár. 1834—1847-ből.

Ezek anyaga, mint a tagok évek során végzett buzgó munkásságának eredményei, az Akadémia kéziratárának I. Nyelvtani szakában vannak eredetiben jegyzékbe véve, megfelelő címek és számok alatt. Ott vannak *Reguly Antal* északi Oroszországban tett útazásának I—VII. ívrétű kötetet tevő jegyzetei, *konda*, *vogul*, *cseremisz*, *csuvas*, *osztják* s egyéb tanulmányairól, melyeket Hunfalvy Pál dolgozott fel: *Egy vogul monda* [1859], a *Vogul föld és népe* [1864], a *déli vogul nyelvről*, a *kondai vogul nyelv*, az *északi osztják nyelv*, az *osztják népről és nyelvről*, nemkülönben Budenz József a *cseremisz grammatika*, *cseremisz tanulmányok*, *csuvas közlések és tanulmányok*, *hét csuvas mese* című Értekezéseiben, s legutóbb Munkácsi Bernát használja munkájánál *Reguly* összes, de különösen *csuvas és osztják szövegek* című gyűjteményét *Csuvas nyelvészeti jegyzetek* és *Osztják nyelvtanulmányok* című értekezéseiben.

A szótár-anyag magában foglalja mind azt, a mit az első két évtized hangya-szorgalma régi kéziratokból, könyvekből, az életből összegyűjtött, s buzgó hazafiak segélye által az ország minden vidékéről megszerzett. Czuczor, Bugát, Vörösmarty, Nagy János, Fogarasi János és társaiktól a nagy szótár, a szófűzés és grammatika kérdésében, úgy a magyar helyesírás és más nyelvügyi ágakban és kérdésekben tömérdek jegyzés, vélemény és szövegezés található a kéziratárban, melyekből nyelvünk mai fejlettségi fokára emelkedésének útai és eszközei megismerhetők. Nagy volt a munka, a mit nyelvünk úttörői századunk első felében

15. *Kütfők*. 133. szám, kivette Buda-Pesten, 1876. octob. 16. Szilády Áron.

Második térítvény.

Toldy Ferencznek a m. tud. Akadémia által megvásárolt kéziratgyűjteményéből az eredetileg 2., 4., 14., 19., 53., 125. és 243. számmal jegyzett csomagokat, melyek közül a két utolsó *Szent Ferencz Életének* és *I. Balassa Bálint nem rég felfedezett Szerelmes Verseinek* másolatát foglalja magában — összesen 8 csomagot, illetőleg 2 kötetet három havi használatra, hogy a mai napon az Akadémia kéziratárának őrétől, Jakab Elek úrtól átvettem, elismerem. Buda-Pesten, 1876. jún. 22-én. Szilády Áron.

tettek, a minek látható bizonyítéka s élő emléke a kézirat-tár 148 kötetből álló *Nyelvtudományi szaka*.

V.

Az Akadémia kézirattárának gyarapodása s önállóvá léte.

Az utaztatás és külső gyűjtés mellett, melyet előbb ismertettem, gazdag forrása volt az Akadémia kézirattára megnövekedésének a hazafiúi lelkesedés s a nemzet egész zömének az Akadémia iránt szívében élő hazaszeretet és áldozati buzgóság. Jelentésemben ¹⁾ az újabb időbeli gyarapodások főbbjeit már megnevezvén, itt a korábbiak emlékeztétét kell felújítanom.

A *Kézirat*, mint ajándék tárgya, legelőbb a gróf Telekies adomány-levelében fordul elő, a midőn t. i. gr. Teleki József az Akadémia részére Kresznerics Ferencz Incunabulumaiával együtt 76 kötet Kéziratát is megvette s annak gyűjteményei növelésére ajándékozta.²⁾ 1838. gr. Batthyány Gusztáv és Kázmér, az első 30,000, utóbbi 2,668 kötet könyvtárával kézirat-gyűjteményöket is az Akadémiának adták.³⁾ Elbámúltam — így kiált fel Schedel Ferencz átvevő akadémiai kiküldött — mikor 1839. ápr. 7-én a rohonczi vár termeibe lépve, a gazdag és szépen rendezett könyvtárt megpillantottam.... A kéziratok közt találtam — folytatja tovább — Trauttmannsdorf Zsigmond főhadi vezér eredeti Naplóját a XVII. század végéről, Kéza Simon krónikáját, Forgách Commentárainak hihetőleg az Eszterházy-Codexből vett másolatát, a mik tehát mióta az eredetiek elvesztek, azok helyét pótolják, a sok kiadatlan Országgyűlési Naplót, az úgynevezett Rohonczy-Codexet, s némely német és deák középkori Codexeket. A ~~Batthyány Kázmér~~ gróf ~~kis-béri~~ könyvtárában szintén volt egy Justinianus-Codex a XIV. századból,⁴⁾ Seneca philosophusnak egy

Teleki J. ad.

M. T. Tud.

Évk. VII.

¹⁾ *Akad. Értesítő* 1892. III. füz. 132—139. II.

²⁾ *M. Tud. Évkönyvei*. II. köt. 84. l.

³⁾ » » » V. » 52. l.

⁴⁾ Ez ma is megvan a *Nyelvtud. szak* ívrétű 3. száma alatt s czíme ez: *Justiniani Institutiones* Sec. XIV-ti, hártýára írva 69 levél, vörös bőrbe kötve, kemény táblával.

műve ¹⁾ és két Corvin-Codex, egyik Leó pápa nevét viseli, ²⁾ a másik Carbo Lajos eddig kiadatlan Dialogusa: De Laudibus Matthiae Regis.³⁾

Ez évi júniusban vette át a titoknok a gr. Teleki-könyvtárt is, mely 20,812 darabból állott, s melyben a kéziratok 600 kötetet tettek. Megbecsülhetetlen a kéziratoknak kivált azon része, melyet a tudós Cornides Dániel oklevél-gyűjteménye, s különböző kézirat-kötetei és saját dolgozatai s jegyzetei tesznek.⁴⁾ Szintoly becses volt a Schmeitzel Márton híres szász tudós, Pákei József, Kovásznai Sándor, Sinai Miklós tanárok, gróf Székely Ádám és Szilágyi Sámuel rendkívül becses kéziratárainak, úgy a Pataki Collegium eladóvá tett kéziratainak megvásárlása. Ezekkel az eredeti Teleki-kézirattár szám és belérték tekintetében egyszerre a hazai kézirattárak elsői közé emelkedett.

Nagy gyarapodására volt az Akad. kézirattárának a Jankovich-gyűjteménynek 5000 frttal megvétele, melyben igen becses földabroszok, kéziratok s egyetlen példányok [*Unicum*] voltak. Az elnök 1850. egyik kis gyűlésében nagy örömmel jelentette ezt, a gyűlés osztozott abban s megköszönte fáradozását.⁵⁾ Ugyanakkor vétetett meg Döbrentei kézirat-gyűjteménye 200 frton,⁶⁾ 1850. Szász Károly két becses kézirattal kedveskedett, *egyik*: erdélyi országgyűlési végzések gyűjteménye, *másik*: Nagy-Ajtai Cserei Mihály Históriaja.⁷⁾ Kovachich Miklós 175 köt. régi magyar Országgyűlési Naplót és irományt ajándékozott.⁸⁾

¹⁾ Ez is meg van ugyanott 4-drétű 9. sz. alatt [Romer 8-drétűnek írta], s címe ez: *Senecae Proverbia* XIV. századbeli, vastag hártýára írva, a kezdő betűk vörösek, vörös vonalakkal díszítve.

²⁾ *Sancti Leonis Papae Sermones* [CXCIV] M. Script. Seculi XV. *Latin Codex*, ívrét 9. sz.

³⁾ *Ludovici Carbonis Dialogus* stb. *Latin Codex*. 8-drét 2. sz.

A 2. jegyzet alapúl a M. Tud. Társ. Évk. V. köt. 89. lapján, a 3-ik ugyanazon köt. 90. lapján látható titoknoki jelentésen, a 4-ik szintén a 90. lapon látható e tárgyú jelentésen.

⁵⁾ 1850. közgyűl. j.-könyv XXVII. szám.

⁶⁾ » » » XXV. »

⁷⁾ Új M. Múzeum. 1850—52. Első évfolyam. VIII. 1.

⁸⁾ M. Tud. Társ. Évk. V. köt. 336—340. II.

1852—53-ban a kézirattárt Darvas Lajos 130 drb. többnyire XVII. századi oklevéllel, Pákei Lajos 1854. Ozdi Borsos Tamás eredeti Naplójával 1638—1647-ből és Linczigh János krónikájával 1662—1675-ből,¹⁾ 1855. Gaal György egész kéziratgyűjteményével, ugyan 1855-ben Lányi Károly a Clarissa Szűzek régi magyar Ordinariumával gazdagította a m. Akad. kézirattárát, melyet később nevéről Lányi-Codexnek neveztek;²⁾ 1858. gr. Kuun Géza egy 1621. évi becses kézirati gyűjteményt ajándékozott, melyet az Akadémia Kuun-Codexnek nevezett el,³⁾ Duka Tivadar kelet-indiai tárgyakat és Kőrösi Csoma Sándor kézirateit adta ajándékol,⁴⁾ gr. Török Bálint 1864. Vitnyédi Istvánnak XVII. századi becses levélgyűjteményét,⁵⁾ Czartoriszky László herceg 1870. febr. 26. ajándékozta ily című rendkívül becses Eredetiét: *Instrumentum Confoederationis Inclyti Regni Hungariae Procerum in Campo Szecheniensi 1705. 1. Sept. Confoederatorum*, vörös bársony kötésben. 1841. a jan. 30-ki összes ülésben a helyettes elnök bemutatta Szirmay Ödönnek a Thököly- és Rákóczi-korszakra vonatkozó becses írásait és okleveleit 12 pont alatt. A gyűlés köszönetet szavazott érte, s a kézirattárba bejegyzés után feldolgozás végett a Történelmi Bizottságnak átadatni határozta. Gr. Teleki Domokos ajándékol adta a m.-vásárhelyi Teleki-könyvtár könyv- és kézirattárának betűrendes címtárát kéziratban.⁶⁾

Természetes szaporodási forrása a kézirattárnak a jutalmat nem nyert s megőrzés végett a főtitkári hivataltól időnként a kézirattárba beküldött különféle pályamunkák nagy száma, a miről fogalmat ad az a körülmény, hogy kivált a drámai és vígjátéki pályadíjakra 30—40 író szokott versenyezni.

¹⁾ *Új M. Múzeum.* 1854. II. köt. 336—340. II.

²⁾ » » » 1855. » » 333. I.

³⁾ » » » 1858. » » 99—100. II.

⁴⁾ *M. Tud. Társ. Évk.* X. köt. 17. I.

Új M. Múz. 1852. I. köt. 136. I.

⁵⁾ » » » » » 12. I.

⁶⁾ Látható a M. Tud. Akad. kézirattárában a *Könyvészeti szak* ívrétű 12. száma alatt,

A kéziratár — a mint az adatok mutatják — az Akadémia megalapításától fogva 1861-ig együtt volt a levéltárral a titoknoki hivatal helyiségében; de ott voltak a növénygyűjtemények, gipszöntetek és más régészeti tárgyak, melyeknek eredetére nem találtam. Ott volt a régi pénzgyűjtemény és éremtár is, melynek alapját szintén gr. Teleki József elnök gyűjteménye tette, midőn a Kresznerrics-gyűjteményt 4000 forinton megvásárolta, a mi közt régi pénzek is voltak. Czech János 1700 drb régi ritka pénzt ajándékozott, Schedel Ferencz 300 drbot; megvétetett a Veszerle József pénzgyűjteménye¹⁾, 1847. a pesti izraelita hitközség József nádor félszázados hivataloskodása emlékeztére megvásárolta és az Akadémiának ajándékozta Luczenbacher János 2258 darabból álló jeles régi pénzgyűjteményét.²⁾ Ezek örévé 1839. Luczenbacher János választatott 300 frt fizetéssel.³⁾ 1861. Rómer váltotta őt fel, a kinek ezen kívül a természeti és régészeti gyűjtemények, úgy szintén a kéziratár is gondviselésére bízott, s keze alatt maradt egy évtizeden át.

1868. a nyelv- és széptudományi osztály gyűlésében azonban Rómer jelentette, hogy az Akadémia kézirat- és éremtárában eddigelé haszon nélkül őrzött s oda nem tartozó növénycsomagokat és régiségeket a m. kir. egyetemnek kellene átengedni, a hol azokat haszonra lehet fordítani, s neki is előadásaiban azok jó szolgálatot tennének. Az osztály bizottságot küldött ki a dolog megvizsgálására,⁴⁾ az jelentést tett, ajánlva, hogy a régiségek és növények egy részét adják ajándékol a Nemzeti Múzeumnak, más részét az Egyetemnek, a gyűlés elfogadta s a tárgyaknak nyugta mellett átadását elhatározta, a mi teljességbe is vétetett.⁵⁾

Rómer 1872. az éremtár átadását is javaslatba hozta Pulszky Ferencz igazgatónál. Az ennek alapján felkérte az Akadémiát, hogy éremtára a tulajdonjog fentartása mellett

¹⁾ *M. Tud. Társ. Évkönyv.* V. köt. 48., 52. ll.

²⁾ » » » » VIII. » 71. l.

³⁾ » » » » » » 48. l.

⁴⁾ *M. Tudós Társ. Értesítője.* III. évfolyam 175. l.

⁵⁾ » » » » » » 337—338. ll.

a Nemzeti Múzeumba tétessék át. Az Akadémia tekintve, hogy könyveken és kéziratokon kívül semmiféle tudományos anyagot nem gyűjt, s hogy az éremtárt, melynek egy idő óta külön őre sincs — alig használja és használhatja valaki mostani helyiségében, készséggel beleegyezett, hogy a tulajdonjog fentartása mellett, éremtára összeiratván, áttétessék a Nemzeti Múzeumba. Hunfalvy Pál könyvtárnok 1868. jan. 2. kelt jelentése szerint az átadáskor az éremtár állapota ez volt:

	arany	ezüst	réz	ólom
Római és görög érem . . .	14	1492	2592	—
Magyar és erdélyi	53	1803	130	—
Különféle államoké	32	1516	840	3
tehát	99	4811	3562	3

Összesen: 8475 drb. ¹⁾

Ez alapon történt meg az átadás, s idő folytán az oklevéltárőr cím is a használatból kimenván, s az oklevelek a más gyűjteményi iratoktól elkülönítetten ugyan, de együtt kezeltetvén: egyedül az Akadémiai kézirattár és kézirat-tárőr név maradt fenn, de az állás Rómer óta be nem töltetvén, ennek használata is megszűnt, s ma tényleg a kézirattárnak csak rendezője van. Rómer alatt vált el teljesen s maradt a főtitkár kezén és irodahelyiségeiben a folyó ügykezelési levéltár, egyesült a négy, u. m. régiség-, érem-, oklevél- és kézirattár, s alatta vált ki előbb egyik, azután a másik, beolvadt a harmadik s önállóvá lett a *Kézirattár*.

VI.

Az Oklevélgyűjtemény kezelésének szabályozása.

Oklevél alatt nem e szó diplomatikai szigorú értelmében vett régi iratot értettek az Akadémia levéltárnokai és kézirattárőre, sem az Akadémia és könyvtárnok ily jelentést adatni annak nem kívántak; hanem minden királyi, fejedelmi, hiteles helyi, sőt más fontos hivatalos jellegű

¹⁾A M. Tudós Társ. Értesítője. Második évfolyam. 1. számában.

iratot és eredeti másféle levelet is az oklevélgyűjteménybe soroztak be, ha két lényeges kellékkel bírtak: hogy t. i. tárgyuk jogi vagy történeti fontosságú s a levél vagy irat eredeti volt, sőt nagyon régi és nagyon fontos történeti és jogi tényeket illető leveleket az eredetiek hiányában másolatban is ide soroztak s itt őriztek.

Ez a titoknok indítványa következtében 1869-ben szabályoztatott. A philos. tört. és társadalmi tudományok osztályülésében t. i. 174. szám alatt a titoknok megkérdezte az Akadémiát: ha a családok felajánlott oklevélgyűjteményei a kéziratárban együtt maradjanak-e? vagy keltők ideje szerint az oklevélgyűjtemény sorába századonkénti sorban helyeztessenek el? Indítványozta véleményadás végett bizottság kiküldését, a mit az osztály elfogadott, s a bizottság jelentést tevén: azt a titoknok a június 7-ki ülésben felolvasta. A bizottság — így hangzik a jelentés — előbb megkérdezte a mostani őrzt a gyakorlatban levő kezelési rendszer iránt, s tőle arról értesült: 1. hogy az egyes vagy semmi összefüggésben nem levő számozott okleveleket, nyelv szerint, keletkezésök idejét véve tekintetbe, 25 éves vagy fél-százados csomagokban egyes tokokba rakta; 2. a nagyobb, főleg egyes családok birtokát illető, s azon egy korszakhoz tartozó gyűjteményeket eddig együtt hagyta, de évsorba rendezte, és külön az ajándékozó nevét mutató tárczákba vagy tokokba szokta tenni.

A bizottság úgy találta, hogy könyvtárakban az összetartozó részekből álló gyűjtemények elkülönítve őrizése nem helyes; de a kéziratárakban czélszerűnek véli, hogy az összetartozó okiratok könnyebb áttekintés és tanulmányozás végett együtt maradnak, sőt bajnak tartaná egyes családot vagy jószágot illető gyűjtemények szétszórta elhelyezését s epigraphikai vagy diplomatikai tekintetből egészen különböző tárgyú iratok közé sorozását.

Ez okból, és, mivel az eddigi eljárás szerint az ajándékozó szándékának elég tétetik, de a tokokban időrend-szerint rendezett s együtt tartott okleveleknek tanulmányozása is a tanulni vágyóknak és íróknak könnyebb, a bizottság tanácsosabbnak véli, ha míg más nyomósabb okok elő

nem fordulnak, az eddigi kéziratári szokás az oklevelek elhelyezésében fentartatik. A bizottságnak ezen 1869. jún. 4. beadott véleményét az osztály helyeselte,¹⁾ s így az maig fentartatott.

A kéziratár — régebben Levéltár név alatt — 1865-ig volt a titoknok irodája közelében, elébb egy, azután két kis szobában elhelyezve. Ekkor az Akadémia új palotájába beköltöztvén: a kéziratár számára az a szép nagy terem jelöltetett ki, a hol ma is van. Eleinte elfért a falak mellé köröskörül elhelyezett 3¹/₂ méter magas nyílt állványokba; de lassanként úgy megsaporodott, hogy a terem közepére is, az egész terem hosszában háttal egymás mellé helyezett két sor állvány készíttetése és felállítása vált szükségessé. Ma mind a 16 szak külön állványt foglal el, a kötetek egy sorral vannak behelyezve, úgy, hogy minden szak, minden ívalakjában az ezutáni szaporodásnak 8—10 évig remélhetőleg helye lesz. A keleti irodalomnak egy meg lehetős nagy külön állvány tartatott fenn, s az Akadémia által vett, vagy ajándéku kapott persa, arab, török s más keleti irodalmak kézíratairól a külön szak-katalogust szakértő egyén most készíti, elhelyezésökre bőven van hely; annak bevégezésekor lesz a M. Tudom. Akadémia kéziratára kiegészítve.

VII.

A kéziratár rendeltetése és használása.

A kéziratár rendeltetése az ott elhelyezett tudományanyagnak az Akadémia alapszabályai s időnkénti végzései értelmében való megőrzése s a kutatóknak tudományos czéljaikra kiszolgáltatása. Ez évi januári összesülésben előadottakra hivatkozól, itt a különböző természetű anyagnak miként használására nézve fennálló gyakorlatot ismertetem meg.

Különbözők ugyanis az eljárás és föltételek, melyek szerint kiadatnak: 1. a pályamunkák, 2. a Codexek és

¹⁾ *M. Tud. Társ. Értesítője*. II. évfolyam 1869. jún. 4. osztályülés tárgyalásai, 124—25. ll.

Unicumok, 3. az írók eredeti kéziratai és eredeti levelei, a miknek közrebocsátási jogát az Akadémia magának tartotta fenn, 4. a közönséges kéziratok.

Az *első pont* alattiak használatára nézve az 1831-ki alapszabályokban a következők vannak megállapítva: »77. §. A jutalmat nem nyert pályamunkák kéziratai a Társulat levéltárában maradnak ugyan, de a munka tulajdonjoga, tehát a kiadhatás is a szerzőé. 80. §. Ki nem adandónak talált kéziratok a szerzőnek visszaadtnak. Ha ez az Akad. levéltárában hagyja, az író életében senkivel nem közöltetik. 81. §. A jutalmazott pályamunkák kéziratai, ha ki nem nyomatnak, 15 évig a Társaságnak és tagjainak használatára állanak; azon túl az író azok teljes birtokába lép. 82. §. A jutalmat nem nyert s a fennebbi alapszabály értelmében a levéltárba elteendő pályamunkák 30 évig illetetlen maradnak; ennek eltelte után bármely taggal közöltethetnek.¹⁾ 83. §. Ha valaki az Akadémia levéltárában őrzött pályaművét lemásoltatni kívánná, ez csak a titoknak felügyelete és vezetése alatt lehetséges, s úgy, ha az író neve nem tudatik, különben a másolás meg nem engedtetik, nehogy a szerző nevében idegen sajátítsa el munkáját.«²⁾

A *második pont* alattiak: Codexek, régi ritka kéziratok s Unicumok az Akadémia helyiségéből magán egyének ki nem adhatók. Ezeket csak ott lehet használni, kivéve azon tudósokat, a kik az Akadémia megbízása folytán valamely munkán dolgoznak. Sőt más hazai és külföldi tudományos intézetek is tudósaik számára kikérhetik, s minthogy az Akadémia kérésére a magyar tudósoknak legbecsesebbjeit is kiadja bármely nemzet tudományos intézete: szintúgy a magyar Akadémia is kiadja ritkaságait

---

¹⁾ A *M. Tudós Társas. rendszabályai*-nak ezen §-a a ma érvényben levő új ügyrendben így módosított: »70. §. A jutalmat nem nyert pályamunkák kéziratai 5 évig az Akad. levéltárában maradnak, azután a könyvtárnak [illetőleg: *kézirattárnak*] adatnak át, de annak tulajdonjoga a szerzőé marad«. Látható az 1889-ik évig megjelent *Akad. Almanach*-okban.

²⁾ A *M. Tudós Társ. Évkönyvei*. I. köt. 23—45. ll.

más nemzetek tudósai használatára az illető intézetek igazgatóinak czímére és felelősségére.

A *harmadik* t. i. az eredeti kéziratok és eredeti, főképen közekori levelek kiadási jogát az Akadémia magának tartván fenn: ezek csak az irodalomtörténeti bizottság elnökétől nyert engedélylyel vehetők ki s egész terjedelmökben nem, csak kivonatosan használhatók.

A *negyedikre* vagy közkéziratokra nézve az alapszabályok 78. §-a értelmé irányadó. Ezeket az Akadémia helyiségeiben a kéziratárőr gondja s felelőssége alatt minden kutató használhatja külön térítvény mellett. A naponként kivett kéziratok a kéziratárőrnek a hivatalos órák végével naponként visszaadandók. Kéziratok nem-akadémiai tagnak az Akadémia helyiségein kívüli használatra csak a Könyvtári Bizottság engedélyével adatnak ki.

VIII.

Az Akadémia kéziratárának ritka kéziratai s az érdekesebb gyűjtemények.

A januári összes ülésen felolvasott *Jelentésemben* kimutattam, hogy az Akadémia kéziratára 1891. évi decz. 31-én 2417 kötetből állott, 16 szakra osztva. Itt röviden kiemelem néhány szak legbecsesbjeit, hogy a kik a kéziratárt ezután meglátogatják, vagy gyűjteményeiben búvárkodnak, azokra könnyen rátalálhassanak és czéljaikra használhassák.

Az I. vagyis *Nyelvtudományi szakban* legbecsesebbek, mint Unicumok, Reguly hét nagy ívrétű kötetet tevő jegyzetei és gyűjtései északi Oroszországban tett útazásakor szerzett tapasztalatairól. Nagybecsűek a hazai tudósok által évtizedeken át a hazában és azonkívül útazással, olvasással, a nép-nyelvjárások megfigyelésével s régi emlékeinkből és könyvekből gyűjtött változatos és gazdag szótári és grammatikai anyagkészletei, a melyekben ma is találhat a nyelvész sok újat, érdekést és használhatót. E szak összesen 148 kötetből áll.

A *Magyar és Latin Codexek szaka* II-dik. Ez ősi emlékekben mintegy halottaiból támadt fel nemzetünk. —

A *Magyar Codexek* közt rendkívül szép s becses régi emlék az *Érsekújvári Codex*, [ívrét 81. sz. alatt]. Hártya, írás, kezdőbetűk, kötés ékes, sőt pompás. A 4-drétűek közül kitűnik a *Guarj-Codex* [25.], *Virginia-Codex* [24.], *Vathay Ferencz énekes könyve* [29.] sz. alatt; a 8-drétűek közt a *Gyöngyösi-Codex* [3.], *Tihanyi kézirat* [12.] szám alatt; a kis 8-adrétűek közt a *Clarissák Ordinariuma* vagy *Lányi-Codex* [11.], *Kuun-Codex* [6.], *Kriza-Codex* [14.], *Tewrewk-Codex* [17. szám] és a 12-drétűek közt *Kinizsi Pál özvegye, Magyar Benigna asszony imádságos könyve* [2. szám alatt]. A *Latin Codexek* elejére egy *Ismeretlen nyelvű Codex* van téve, tekercsbe fogva, mely Európa több paleographusait bejárta már, úgy, mint a *Rohonczi-Codex* is, de még nem tudták elolvasni. Ívrét [1. szám] alatt van egy *Breviarium*, hártyára írva, miniaturekkel, XV. századi, kemény táblával való bőrkötés réz dűdorokkal és kapcsokkal. [3. szám] alatt: *Justiniani Institutiones* Sec. XIV-ti, hártyára írva, vörös bőrkötéssel. [4., 5. szám alatt] két Codex, szép címlappal, festett kezdőbetűkkel, közbül virág-füzéres oszlop vonalak gazdag kerettel díszeskedőn. A kis *ívrétűek* közt kitűnik: *Plutarchi Vita Tiberii et Caji Gracchi* [6. sz. alatt], finom hártyára írva, XV. századi, kötése újabbkori, *Senecae Proverbia* [4-drét, 9. sz. a.], *S. Stephani Decretum Regale* e Codice Monasterii Admontensis [5. sz. a.], igen szép hasonló írás, vörös bársonyba kötve, arany keretekkel; *Leo pápa beszédei*, már fentebb említve voltak, úgy *Carbo Dialogusai* is. Megemlítem még: *Magistri Thuroczi Chronica de Gestis Hungarorum*, etc. MCOCLVII. című kemény bőrkötésű kéziratot, mely egykorúnak látszik, s a melyről érdekes lenne tudnunk: ha vajjon az újabb Thuróczi-kiadásnál használtatott-e? E szakban összesen 196 kötet van.

A IV-ik szakot a *Levelezés* teszi. Ez valódi kincses tárház. A régiebb idők gondos levelezői különös figyelmet fordítottak arra, hogy leveleik tartalmasak, alakilag szépek legyenek, komoly magyar tudósokhoz illő leveleket igyekeztek írni. Kazinczy és Toldy leveleiben a záratok és melléletek mondhatatlanul becsesek és számosak. Egy-egy levél egész kérdést megvilágosít. E szakban összesen 182 kötet

kézirat van, s azokban számításom szerint 23,963 levél. Nagyobb levelezők: *Cornides Dániel*, a ki 60 magyar és sok külföldi tudóssal latin, német és francia nyelven egyforma folyékonysággal levelezett, magyarul nem; a külföldiek közül többen lennének megemlíthetők; de helykímélés tekintetéből mellőzöm. *Schedius Lajos* a második, kinek szélesen kiterjedt volt levelezése, a sok külföldi között nevezetese: Katanchich, Bertuch, Griesbach, Grimm Jakab, prof. Scheller, Eichhorn, Müller János, Schlegel stb. *Döbrentei Gábor* harmadik nagy levelezést folytató magyar tudós; 150-nél több magyar tudósnak s 21 külföldinek levelei maradtak fenn gyűjteményében; ez utóbbiak közül híresek: John Bowring, J. G. Cotta, Hormayr, F. John, Livius angol kapitány, Miss Pardoe, Madame de Mérik, Wakefield Edward, Palaczký, Schlötzer A. Nagy volt a *Rumy Károly* levelezése, a kihez 313 hazai és külföldi tudós 1801-től 1845-ig 3037 levelet írt, nagyobb részben németül és latinul, magyarul keveset, 171 külföldivel levelezett, kik közül általánosan ismert nevűek: Crusius Keresztély, Buchholz, Thaer, Hegel, Böttiger, Opitz, A. Baumgarten, J. E. Adelung, dr. Saphir stb. Bámulatot kelt azonban Kazinczy Ferencz és Toldy Ferencz, a magyar íróvilág e két fejedelmének levelezése. Az *elsőhöz* 345 tudós 5114 levelet írt, *utóbbihoz* 1459 tudós és azzá lenni vágyó 5740 levelet; tehát e kettőnek levelei az egész szaknak majdnem felét teszik; de mint-hogy ők is válaszoltak, kettőjük levelezése majdnem az egész szak levélszámát megközelíti. Képzeltető innen a rendkívüli befolyás, melyet e két vezérférfi és nagynévű író a magyar irodalomra és saját koruk műveltségére gyakorolt. Legtanulmányosabbak a Cornides, Kazinczy és Toldy levelezései. Azokban a korszak számtalan irodalmi és tudományos kérdése meg van vitatva s minden oldalról felvilágosítva. Irodalomtörténetíró ma is haszonnal olvashatja. Sajnos, hogy kevesen használják fel. Ezenkívül sok levelök van még a magyar tudósoknak a VI. szak 203 és a VIII. vagy *Történelmi szak* 359 kötetében. Ezek száma 9000-re tehető, s a három szakban levő irodalmi levelek összesen 30,000-re.

A *Régi és újabb írók eredeti kéziratai* című VI. szakban eredetiben van meg a következő írók egy vagy más műve: *Kazinczy, Berzsenyi, Csokonai, Verseghy, Faludi, Bajza, Kisfaludy Sándor és Károly, Kis János, Toldy, Petöfi, Arany, Jókai* és sok másoké. E szak áttekintése képet ad a magyar írókról és műveikről, mint egy tükörben mutatva fel irodalmunk úttörő első jeleseit és későbbi nagyságait.

A VIII. vagy *Történelem* című szak legbecsesb régiségei: *Francisci Forgach, Episcopi Varadiensis Historiae Arcanae Libri XXII.* című kézirat, melynek — a mint fennebb már érintve volt — eredetije el levén veszte: ez már a gr. Batthyány Kázmér birtokában létekor becsben annak helyét pótlónak iratott az átvevő akad. titoknok által [ívrét 130. sz.], *Gasparis Boithini Pannoni, de Rebus Gestis M. Gabrielis Bethlen, Liber III.* Eredeti [ívrét, 148. sz.], *Heltai Gáspár Magyar krónikája 1574-ből.* Eredeti [4-drét 139. sz.], *Vera Historia Transsylvaniae etc. per Michaellem Cserei de Nagy-Ajta descripta in Exilio Coronensi.* Ao MDCCIX. mense Decembri. Eredeti ¹⁾ [ívrét, 146. sz.].

Érdekes régiségek vannak az *Egyház és Bölcsелеm* című IX-ik szakban és a *Jogtan* című XV-ikben. Az első 159, utóbbi 353 kötetből áll, amaz a vallásos viták, ez a magyar alkotmányvédelem nagy mérvét mutatja, s intve-int a törvény által biztosított vallás- és lelkiismeret-szabadság, úgy az alkotmány becsbentartására s önkény és idegen támadás ellen hív megvédésére. Idézeteket azonban a térrel és idővel való gazdálkodásnál fogva nem teszek.

A XVI-ik szak az *Oklevélgyűjtemény.* Fentebb adva van értelmezése. Áll 95 kötetből. Van benne I. *Régiség* szerint: *Árpád-kori* 44 drb, *Anjou-kori* 154, *Zsigmond-kori* 165, *Albert-, I. Ulászló-, V. László-kori* 52, *Mátyás-kori* 129 darab, *XVI. századi* 746, *XVII. századi* 5983, *XVIII. századi* 1592, *XIX. századi* 4, együtt 1599 darab, *különböző századbeli* 1097 drb, együtt: 10,969, *nagy részben ere-*

¹⁾ Az Akadémia *kézirattárában* hat példány Cserei-kézirat van: 35, 94, 95, 97, 146 ívrétű, 72 4-drétű szám alatt, a többi másolat, *eredeti* az előbb kiemelt példány.

deti oklevél és más irat. II. *Belbecs* szerint fontosak: *Acta Particularia Transsylvanica*, Bethlen Gábor fejedelem háború viseléseit és békekötéseit tárgyzó diplomaticai iratok [XXXIV., XXXV. kötet]. *Acta Principis Georgii Rákóczi I.* E fejedelem szövetségeit, győzelmes hadjáratait és békekötéseit illető titkos diplomatiai iratok [XLI., XLII., XLIII. kötet]. A XVII. századból valók: *Litterae Palatinorum* [LVIII., LIX., LX. köt. 1614-től 1747-ig]. *Litterae Archiepiscoporum et Capitulorum* [LXI. köt.], *Particularia Acta* stb. [LXII., LXIII. köt.], *Particularia Cancellariae Hungaricae* [LXIV. kötet], *Régi országgyűlési iratok*, 1554—1722. [LXVI. k.], *Török oklevelek s írások* [LXVII. köt.], *Erdélyi udvari cancellariai iratok* [LXVIII. kötet].

Hogy jutottak a magyar és erdélyi udvari kancelláriából, a nádori levéltárból, az érsekségi és káptalani levéltárakból, sőt a régi erdélyi fejedelmek, a Bethlen és Rákócziak titkos levéltáraiból az itt elősorolt rendkívül becses, többnyire titkos diplomatiai iratok és oklevelek a M. Tud. Akadémia kézirattárába? erről semmi írott adat nincs. Nem is az itt a teendő, hogy azt kutassuk; hanem az, hogy a magyar írókat és tudós-világot ezeknek ittlétére s használására figyelmeztessük. Én sokat forgattam valamennyit, némelyiket használtam is. Nem tudom eléggé ajánlani a tudnivágyóknak, a magyar történelem bűvárainak az iméntiekben megjelölt kútforrások fölkeresését, tanulmányozását és használását. A ráfordítandó idő megtermi gyümölcsét — erről jót merek állani.

Az *Oklevélgyűjtemény* című szakon kívül az *Oklevéltan* [Diplomatika] szintén 95 kötetből álló szakában is van 9000 másolati s itt-ott eredeti oklevél és másféle irat, vagyis a két szakban 20,000 darab. Összegezve a *Levelezés*, *Régi és újabb írók kézirati művei* című szak, és a *Történelem*, továbbá az *Oklevélgyűjtemény* és *Oklevéltan* öt szakában levő irodalmi leveleket, eredeti és másolt okleveleket és másféle iratokat, ezek száma együtt 60,000-re tehető.

Figyelmet és megtekintést érdemelnek a hajdankorúak üveg fedeles asztalokban, zár alatt levő, következő érdekes emlékei:

<i>A nápolyi Margit-legenda Hasonmása. Latin-Codex,</i>	4-edrét	16. szám.	
<i>Ludovici Carbonis Dialogus.</i>	»	»	8-adrét 2. »
<i>Imeretlen, a XIII. századból.</i>	»	»	» 5. »
<i>Szabács vára megvívása 1476. Magyar-Codex,</i>	ívrét	86.	»
<i>Vér András Menedék-Levele. 1423.</i>	»	»	8-adrét 8. »
<i>Kinizsi Pál özvegye Magyar Benigna Asszony Imádságos könyve.</i>	»	»	12-edrét 2. »
<i>Instrumentum Confoederationis Incl. R. Hungariae Procerum in Campo Szecheniensi 1705. 1. Septembris Confoederatorum.</i>	<i>Történelem.</i>	ívrét	243. »
Br. Jósika Miklós levelei 1859-től 1865-ig, pecsét alatt, felbontandó 1900-ban.	<i>Levelezés.</i>	8-adrét	1. »

Ennyit a kéziratokról.

Kiváló díszes s figyelemre méltó tárgya a Kézirattárnak az *Akadémia Vendégekönyve*. Nagy ívalakú, finom regál papírból készült díszmű ez, tokja bőrkötés, a külső táblán cserlevél koszorúban Magyarország címere, mely fölött e czímirat van: VENDÉGKÖNYV, mely barna chagrin bőrbe van kötve, gazdag ezüst kerettel, a szögleteket kidomborodó magyar ős-arczképek ékesítik, középen Magyarország ezüsből kivert címere, a felette levő koronát két Nemtő tartja, melyet szintén gazdag ezüst virágdíszítés körít. A könyv levélszéle vörös-zölden van márványozva, hátulsó küllapján ezüst koszorúba foglalt lemez,¹⁾ közepében itt is az elején levő cím.

A címlap vörös damaszt selyem, arany vonal-kerettel s négy szöglet-diszítménynyel. Ennek közepén is Magyarország címere fölött az elébbi fölirat van, alul: 1862. A kezdő vagy címlapon virágfüzéres keret, legfeljül Magyarország Nemtője, fölemelt kezében csésze, a miből egy madár lefelé röptében táplálékot akar csőrébe venni, jobb szögletén Magyarország címere, balfelől Buda-Pesté, alant koszorús vízi istennő, evező lapátot tartva kezében, a másik szögleten kinyitott könyv...

¹⁾ Ennek körirata: Ezen VENDÉGKÖNYVET készítette s a M. T. Akadémiának mély hazafiúi tisztelettel felajánlotta Posner Károly Lajos 1862. évben. Rajzolta Véber Károly.

Minden levelet az egykor a magyar szent korona alá tartozott országok címerei díszítnek, ily sorban: Legfelül Kúnország, szemben Bolgárország, alább Halicsország, szemben Lodomérország, alább Bosnaország, szemben Szerbia, még alább Slavonia, szemben Horvátország, legalul Dalmácia, szemben Erdély. A beírásokat az első lapon a királyi felség kezdette meg, így:

Ferencz József.

Alább:	Rudolf.
Még alább:	Gizela.
Második lapon:	Albert Edward Altábornagy.
Negyediken:	Carol, Domnulu alla Romaniei.
Alább:	Elisabeth, Fürstin von Rumänien.

Ugyan e lapon oldalvást: Napoleon, alább: József. — —

— — s így tovább. 1891. decz. 31. 235 lap volt beírva, volt rajta 9186 név. A ki az Akadémiát és gyűjteményeit meglátogatja, s ezt emlékezetben kívánja hagyni, kívánságára a könyv szívesen rendelkezésére bocsátatik.

IX.

Mit beszél a kézirattár az Akadémiát érintett zord időkről.

Az a zord idő, melyről itt szó van, melynek emléke most is borzogatja azok lelkét, a kik átélték, hazánk alkotmányának felfüggesztése s az önkényuralom ideje volt. Minden el volt véve — hazánkon s nemzetiségünkön kívül. Ez utósó két kincsünk egyedüli menhelye az Akadémia volt. Ott őrizte néhány szegény tudós s egy-két lelkes és bátor főúr a hazaszeretet és nemzeti hű érzés örök fényű Vesta-tüzét, melyet már-már kioltással fenyegetett a hatalom. Megráz, megdöbbent, ha olvassuk az 1850. évi márcz. 24-én tartott kisgyűlés j.-könyvéből: »hogy az Akadémiát minden perczen rebesgetett megszűnésétől kellett félteni, midőn a teljhatalmú cs. biztos az alapszabályok változtatlan új megerősítését azon indokból nem ajánlta, mert — a mint ő mondá — tagjai közül sokan vettek részt az 1848—49-ki forradalomban. Kérte azok névsorát s a tagok közül kitöröltetésüket... Az osztály vizsgáló bizottságot nevezett ki. Ez kimutatta, hogy az Akadémia ez években is feladatát foly-

tatta, több mint 40 ülést tartott, a tagok azokban 70-nél több tudományos értekezést olvastak fel. Kijelentette, hogy az alapszabályok megváltoztatásának szükségét nem látja; arra pedig, hogy a forradalomban részt vett tagjait nevezze meg s nevüket törölje ki, úgy nyilatkozott, hogy ezek nevei előtte ismeretesek nem lehettek, s miután a kizárás föltételei és módja iránt az alapszabályokban intézkedés nincs, bírói tisztelet magára nem vállalhat s a tagok elősorolására magát hivatva nem érzi.¹⁾

A cs. biztos megnyugodott rajta, s nem sokára ideiglenes elnök neveztetett ki az Akadémia részére.

Tiszteletnek kell ébredni a hazafias szívből a nemzet-hűség és loyaltás ama nemes hangján, a mi gróf Andrássy Györgynek az 1850. évi jún. 15-ki kis gyűlést megnyitó elnöki beszédében nyilvánult. »Midőn ezen magyar tudós Társulat kis gyűlését, egy zivatarteljes, boldogtalan időszak és közel egy évi önkénytelen szünidő után, mint felsőbb helyről megerősített ideiglenes elnök én nyitom meg, a ki e parancsnak egyedül trón és haza iránti hűségből hódoltam, lehetlen a tisztelt Akadémiához néhány szót nem szólnom. Ő Exciája — folytatá az elnök — a teljhatalmú kormánybiztos kegyelmesen megengedte, hogy utunkat csendesen és ártatlanul, mint az alapítványi levelek is elég jellemzőleg kívánják, folytathassuk. Üdvözlöm a tisztelt tagokat, s tudom, hogy a felsőbb akaratnak, velem együtt, készséggel engedelmeskednek, s ezzel a gyűlést megnyitottnak nyilvánítom.«²⁾

Alig múlt el azonban egyik, már is másik válság fenyegette az Akadémiát az alapszabályok újabb megerősítésével, melyből a felsőbbség az Akadémia célját meghatározó 1. §-ból kitörültette azt, hogy az Akadémia a tudományokat *magyar nyelven* művelje, a tagok választását felsőbb kinevezéssel kívánta fölcseréltetni, és a tagok fizetésénél az idősbégi jogot eltörölve, azt felsőbb tetszéstől tette függővé. A fölterjesztést ez ellen Deák, igazgatósági tanácsstag szövegezte. Remek műve jognak és logikának, de sikere

¹⁾ *M. Tud. Társ. Évkönyvei.* XIV. kötet, II. darab, 6—7. ll.

²⁾ *Új M. Múzeum.* Első évfolyam. 1850—51. 10. l.

nem lett. Az Akadémiának meg kellett győződnie, hogy minden veszélyben forgott, a mi a magyar előtt szent. Hathatós kifejezést adott a nemzet ez érzelmének gr. Desseffy Emil 1860. évi elnöki megnyitó beszédében, melyben ez örök emlékezetben tartást érdemlő nyilatkozatot tette: »Sorsunk s általános helyzetünk úgy hozta, hogy még ez előtt nem sokkal így lehte hozzánk szólni: Mivelődjetek! ez a legfőbb; de magyarok maradtok-e e mellett? ez már más kérdés. Erre a mi határozott válaszuk így hangzott: E gond a miénk lesz, e jogot visszavesszük magunkhoz, a korcsosító miveltséget elutasítjuk magunktól, akarunk magyarosodni és akarunk művelődni. Ezen határozatunkra az egész nemzet ráütötte pecsétét, midőn magán alapítványból keletkezett Akadémiánkat nemzeti intézetté emelte. A mely nemzet szabad akaratból, lelke legbensőbb sugallatát követve, a tudománynak palotát épít, az tudja mit akar, s tudnia kell, hogy azt mikép akarja«. ¹⁾

Egy későbbi — 1865-ik évi — megnyitójában nemcsak újból megerősítette, hogy ama vészes időkben nemzet-létünk kockára volt téve, de egyszersmind fölbresztette a szívekben fenmaradásunk hitét s fölbátorított jogos küzdelemre. »Nem oly rég történt — így szólt az elnök — midőn nem volt már egyebünk, mint hazánk és nemzetiségünk, s úgy látszott, hogy az sem akar meghagyni, s ezen kérdés intézetett hozzánk: Nem akarnánk-e azért, a mit culturának neveznek, ezeket is odaadni cserébe? Adtunk a kérdésre egy büszke és magunkhoz illő választ! Meg lőn kettőztetve a tudomány művelésének s nyelvünk emelésének szentelt Akadémiánk tőkéje és állanak építményei! E választ irígyelhetik tőlünk — mond a gróf — azok, a kik egy ily felelet adására magukat képeseknek nem érzik«. ²⁾

Csodálatos, hogy az absolutismus e minden szellemi csirát megfagylaló korszakában az Akadémia titoknoka indítványára egymásután jönnek létre főkép a történeti irányu tudományos vállalatok: az *Új Magyar Múzeum*, *Újabb Nemzeti Könyvtár*, *Történelmi Emlékek* stb. Mindenik

¹⁾ *M. Tudós Társ. Évkönyvei.* 10. köt. 6. l.

²⁾ *M. Tudós Társ. Évkönyvei.* 11. kötet, 5. l.

köré pártfogó moecenások, írók és nagy számú új olvasók csoportosúlnak. Ezerek állnak a nemzeti irodalom zászlója alá. Az első vállalat élén e jelszó áll: *Peragit tranquilla potestas, quod violenta nequit*. És a közönség növekedik, a csöndes, okos, kitartó szellemi küzdelem foly, s a győzelem kilátásai mind bizonyosabbakká válnak, időpontja mind közelebb jó. Ez a hazaszeretet, a szellem és toll békés harcza az önkényhyel, a politikai rövidlátással és szuronynyal.

A kéziratár megnevezi e munkás tudósokat és nagy embereket! Elbeszéli a nagy történeteket annak, a ki benne igaz tudásszomjjal búvárkodik. Én értem szavát s belőle az Akadémiának a jobbra fordúlt időkben használt ama jelszavát hallom kihangzani: *Borura derü!*

S mit beszélnek, az Akadémia iránt — a csaknem állandó ócsárlás, helyes és helytelen kritika, és a sok személyeskedés daczára — soha nem lankadó, soha meg nem szűnő hazafiás áldozati tények?

Czettler Lajos esztergomi gymnasiumi tanuló 73 drb oklevelet ajándékozott a kéziratárnak.¹⁾ A kolozsvári unitárius ifjúság olvasó társasága 5 frtot adott az alaptőke gyarapodására.²⁾

Ez a magyar ifjúságnak az Akadémia iránti kegyeletét bizonyítja.

Helmeczy Mihály özvegye, férje 1675. kötet könyvgyűjteményét,³⁾ Ráth Károlyné férje kéziratait,⁴⁾ gr. Desseffy Virgínia egy XVI-ik századi Codexét ajándékozta az Akadémiának. Mindenik örömét fejezte ki, hogy hazája tudományos intézetének valamivel szolgálhatott.⁵⁾

Ezek a magyar hölgyvilág nemzeti tudományügyünk iránti benső vonzalmának látható emlékei.

Midőn Toldy 1854. a *Történelmi Emlékek* kiadását indítványozta, a magyar történetírás barátait 10 frt alá-

¹⁾ *Új M. Múzeum*, 1858. II. köt. 277. II.

²⁾ *M. Tudós Társ. Évk.* 5. köt. 62. I.

³⁾ *Új M. Múzeum*. 1852—53. I. köt. 387. I.

⁴⁾ Fentebb idézve volt a forrás.

⁵⁾ » » » » »

írására felhívta, rövid időn 100 főúr, főpap és vagyonos nemes írt alá, Bartakovics Béla egri érsek és br. Sina Simon 100—100 frt.¹⁾

Ez a magyar aristocratiának és főpapságnak a történeti jogok és magyar történet iránti mély érdeklődését hirdette.

Gróf Karátsonyi Guido minden várt atyai örökségéhez hozzá jutván: ennek emlékezetére a haza érdekében s közczélok előmozdítására 30,000 frtot alapított, egy részét a m. tud. Akadémiának drámai pályaművekre.²⁾

E tény fényes tanúbizonysága a vagyonosok haza- és tudományszeretetének.

Menyegzőt tartó ifjú férfiak és hölgyek tették emlékezetessé boldogságuk ünnepét az Akadémiának tett áldozataikkal.

Ez a magyar fiatal kornak a nemzeti nyelv és irodalom fontossága iránti érdeklődését jelenti.

Marton János súlyos betegségéből felgyógyulván: a feletti örömét azzal kívánta kifejezni, hogy a M. Tud. Akad. alaptőkéje neveléséhez 300 arannyal járult.³⁾

Honfiak s honleányok, örökösnélküli gazdagok életök vége felé, néha haláluk órájában, nagy összegekkel emlékeztek meg az Akadémiáról. Gróf Dessewffy Emil boldogságtól sugárzó arczczal büszkén mondotta 1863-iki elnöki megnyitó beszédében, hogy egyszerű felhívására a nemzet apraja-nagyja egy milliónál többet ajándékozott az Akadémia palotájára. »Ezzel — úgymond — fényesen bebizonyította, hogy a mi szívéhez van forrva, azért tenni tud, s arra, a mi neki legdrágább, áldozni kész. Azután jószerűleg így szólt: Saját magunkban van a fölemelkedési erő. A mely nép magas czélokért hevülni, magas czélokért tenni kész, az magas czélokat elérni fog, annak magas czélokat elérni kell.«⁴⁾

¹⁾ Új M. Múzeum. 1854. évi folyam. Vázlatok stb. 42. l.

²⁾ » » » 1858. I. köt. 346. l.

³⁾ » » » 1856. II. köt. 156. l.

⁴⁾ M. Tudós Társ. Évk. 11. köt. 4. l.

Ezeket a lélekemelő tényeket beszéli el a kéziratár, kétségtelenné téve *először* azt, hogy a m. tud. Akadémia mint a magyar nyelv és nemzetiség védháza és őre, s a magyar tudományosság igaz képviselője, a magyar nemzetnek fajra és vallásra, életkorra és osztályra való tekintet nélkül szívéhez van forrva; *másodszor* arról győzve meg mindenkit, hogy az a legrégibb emlékek és magyar nyelv-kincsek tekintélyes számának letéteményi őrhelye, s újabb nemzeti tudományosságunk gazdag szellemi kincstára, mely méltó a törvényhozás pártolására s a hazafiak rokonszenvére.

Engedjen a tisztelt osztály még pár perczet a tisztelet, kegyelet és hála egy kötelességét teljesítnem. Lehetetlen, hogy a mikor én a rám bízott munka végén örvendezek, s abba a nagy közönséget is mintegy belevonom, azon férfiről, a ki nekem a munkámban főgyámolítóm volt, s a ki egy nagy és fontos munkája közepette hirtelen és véletlenül elhalt, Hunfalvy Pál főkönyvtárnokról, az én tisztelt és szívből szeretett előjárómról és barátomról néhány szóval meg ne emlékezzem. Ő a valódi tudós, a megfontolt ítélet és soha nem nyugvó munkásság mintaképe volt. Mint ember humanus, mint tudós szerény, mint előjáró pontos; a vele együtt munkálkodóktól megkívánta kötelességek teljesítését, de maga jó példával ment elől. Vele és alatta szolgálni öröm volt. Szíve csupa jóság. Jelleme germán törzsbe oltott hajthatatlan magyar jellem. Majdnem 40 évi szolgálata alatt fénye az Akadémiának, a magyar tudományos világ európai hírű képviselője s dísze. Hozzám mindig vonzalommal volt; munkámban tanácsolt és segített, méltatlan hibáztatások ellen védett. Munkáit sokszor olvasta fel nekem, s észrevételeimet szívesen fogadta. A kéziratár rendezésével sietésre sokszor serkentett, néha hatályosan is. Munka közben sokszor engem is meglátogatott s utasító észrevételeket tett. Oklevél raggatásaimon s dilettrans könyvkötői pepecslésemén jóságosan mosolygott, kérdésemre: ha nem neheztel-e az időért? csak ennyit felelt: A kár haszonba megy. Mikor halála előtt két nappal meglátogattam, jelezve munkám közeledő bevégzését, arcza fölvidult, bádgyadt sze-

mébe mintha tűz ömlött volna. »Hja! — így szólt — te már elvégzed, azt látom s igen örvendek rajta. Elvégzem-e én az én rumäneket illető nagy művemet, ez kérdés!« Én bízattam. Ő feje bólintásával kételyét fejezte ki. Harmadnap reggelén az Akadémia palotáján gyászlobogó lengett, s ez az én igaz jóakaróm halálát jelentette. E halál, kivált a rumän történetírás kérdésében, a magyar tudományosságnak alig pótolható vesztesége.... E néhány sor legyen a tisztelet és háládatos emlékezet gyász-virága a nagy tudós és író sirhalmára.

Eszterházy Pál nádor kiadatlan kéziratai s levelezései nyomán írta *Thaly Kálmán* r. tag. 30 kr. — V. Szám. Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 kr. — VI. Szám. Bethlen Gábor fehérvári siremléke és alapítványai. *Szilágyi Sándor* r. tagtól. Ára 10 kr. — VII. Szám. Egy állítólagos római mediterrán-út Pannoniában. *Dr. Ortway Tivadar* l. tagtól. (Egy térképpel). 50 kr. — VIII. Szám. A keszthely-dobogói sirmező. *Dr. Lipp Vilmostól.* 10 kr. — IX. Szám. Gróf Pálffy Miklós főkanczellár emlékiratai Magyarország kormányzásáról. Adalék Mária Terézia korának történetéhez. Írta *Marczali Henrik.* 40 kr. — X. Szám. Erdély katonai védereje átalakulása a XVIII. században. *Jakab Elek* l. tagtól. 60 kr.

Tizenkettedik kötet. 1884.

I. Szám. Adalék Pannonia történetéhez Antonius Pius korában. Írta *Hampel József.* 20 kr. — II. Szám. Szabolcs vármegye alakulása. Írta *Kandra Kabos.* 30 kr. — III. Szám. Az 1637/38-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihály* l. tagtól. 30 kr. — IV. Szám. Mabillon János a diplomatika megállapítója. Székfoglaló-értekezésül írta *Horváth Árpád* l. tag. 30 kr. — V. szám. Az 1642-ik évi szőnyi békekötés története. Írta *Majláth Béla* l. tag. 70 kr. — VI. A mai Nagyvárad megalapítása. *Bunyitay Vincze* lev. tagtól. 20 kr. — VII. Összehasonlító vizsgálatok a hazai és északeurópai praehistorikus kőeszközök eredete és régisége körül. Első fele. *Ortway Tivadartól.* 40 kr. — VIII. Szám. Ugyanaz. Második fele. 60 kr. — IX. Szám. Az 1646-ki tokaai tanácskozmány. *Zsilinszky Mihály* l. tagtól. 40 kr. — X. Szám. A becskerekai vár. *Szentkláray Jenő* tagtól. 30 kr.

Tizenharmadik kötet. 1885.

I. Szám. Lónyay Zsigmond és a nagyszombati béketanácskozmány. 1644—45-ben. *Zsilinszky Mihály* l. tagtól. 40 kr. — II. Szám. A Praehistorikus kőeszközök régiségi jellegeiről. *Dr. Ortway Tivadar* lev. tag. 30 kr. — III. Szám. A kolozsvári ötves-legények strikeja 1573-ban és 1676-ban; *Deák Farkas* r. tagtól. 40 kr. — IV. Szám. Török János szerepe a linczi békekötésben. 1645. *Zsilinszky Mihály* l. tagtól. — V. Szám. Rövid észrevételek Kemény János önéletrásáról. *Deák Farkas* r. tagtól. — VI. Szám. Szilágymegye középkori műemlékei. *Bunyitay Vincze* lev. tagtól. 30 kr. — VII. Szám. Az eperjesi tanácskozmány 1647/48-ban. *Zsilinszky Mihály* l. tagtól. 40 kr. — VIII. Szám. Rosztizlav galicziai herceg IV. Béla magyar királynak veje. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 10 kr. — IX. Szám. A Székelyek származásáról és intézményeiről. *Orbán Balázs* lev. tagtól. Székfoglaló értekezés. 20 kr. — X. Szám. Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben. *Hajnik Imre* r. tagtól. 60 kr. — XI. Szám. 1708-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihály* lev. tagtól. 60 kr. — XII. Szám. Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetéseiből. *Óváry Lipóttól.* 50 kr.

Tizennegyedik kötet.

I. Szám. Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről. *Pulszky Ferencz* t. tagtól. 20 kr. — II. Szám. *Dr. Duka Tivadar* Kőrösi Csoma Sándorról. *Jakab Elek* r. tagtól. 40 kr. — III. Szám. A magyar jobbagynépeség száma a mohácsi vész után. *Acsády Ignác* l. tagtól. 30 kr. — IV. Szám. Carvajal János bibornok magyarországi követségei 1448—1461-ben. *Fraknói Vilmos* r. tagtól. 50 kr. — V. Szám. Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről. *Pulszky Ferencz* t. tagtól. 40 kr. — VI. Szám. Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatáról. *Téglás Gábor* l. tagtól. 40 kr. — VII. Szám. A czehek történetéről Magyarországon. Székfoglaló értekezés. *Dr. Szüdeczky Lajos* lev. tagtól. 1 frt 40 kr. — VIII. szám. A pécsi egyházmegye alapítása és első határai. Egy térképpel. *Ortway Tivadar* l. tagtól. 80 kr. — IX. Szám. A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után. *Acsády Ignác* l. tagtól. 80 kr. — X. Szám. A magyar pogány sirleletek. *Pulszky Ferencz* t. tagtól 20 kr.

Tizenötödik kötet.

I. Szám. Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatáról. *Téglás Gábor* lev. tagtól. 90 kr. — II. Szám. Oláhok költöztetése Délmagyarországon a mult században. *Szentkláray Jenő* l. tagtól. 20 kr. — III. Szám. A szepesi jog (Zipser Willkühr). *Demkó Kálmántól.* 40 kr. — IV. Szám. A király bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyesházakbeli királyok korszakában. *Hajnik Imre* lev. tagtól. 20 kr. — V. Szám. Kálmán király oklevelei. *Fejérfataky László.* 90 kr.

m. t. akad. kültag emlékezete és Mátyás király könyvtára maradványainak fölfedezése. *Ipolyi Arnold* igazg. és r. tagtól. 40 kr. — VII. Szám. Erdélynek Honter János által készített térképe 1852-ből, egy térképpel. *Fabricius Károly* lev. tagtól. 20 kr. — VIII. Szám. A Wesselényi család őseiről. *Deák Farkas* lev. tagtól. 30 kr. — IX. Szám. Thurzó Zsigmond, János, Szaniszló és Ferencz, négy egykoru püspök a Betlenfalvi Thurzó családból. 1497—1540. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 kr. — X. Szám. Szilágyi Ferencz emlékezete. *Szabó Károly* r. tagtól. 20 kr.

Nyolczadik kötet. 1879.

I. Szám. A helynevek és a történelem. *Pesty Frigyes* r. tagtól. 40 kr. — II. Szám. Erzsébet Anglia királynője és Ausztria. 1563—68. Adat a XVI. század vallási történelméhez. Kiadatlan kútfők nyomán *Wertheimer Edétől*. 30 kr. — III. Szám. A királyi könyvek a vegyes házakbeli királyok korszakában. *Hajnik Imre* lev. tagtól. 10 kr. — IV. Szám. Az első hazai hirlap. 1705—1710. *Thaly Kálmán* lev. tagtól. 30 kr. — V. Szám. Dobó István Egerben. Székfoglaló értekezés. *Gyárfás István* lev. tagtól. 50 kr. — VI. Szám. Szalay Ágoston emlékezete. *Deák Farkas* l. tagtól. 10 kr. — VII. Szám. Északnyugoti utam. *Rómer Flóris* rend. tagtól. 10 kr. — VIII. Szám. Bél Mátyás. Székfoglaló értekezés. *Haan Lajos* r. tagtól. 40 kr. — IX. Szám. Tata fénykora. (1412—1542.) *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 kr. — X. Szám. A körmöczi régi kamara és grófjai. *Krizskó Páltól*. 40 kr.

Kilenczedik kötet. 1880.

I. Szám. A tervezett négyes szövetség Ausztria-, Orosz-, Francia- s Spanyolország közt. 1787—1790. (Adalék Ausztria keleti politikájához.) Kiadatlan források alapján írta *Wertheimer Ede*. 50 kr. — II. Szám. A Limes Dacicus első része. *Torma Károly* r. tagtól. 90 kr. — III. Szám. Jelentés a gyulafehérvári káptalan levéltárában tett kutatásokról. *Szilágyi S.* r. tagtól. 10 kr. — IV. Szám. A kalendáriumokról. *Jakab Elek* l. tagtól. 40 kr. — V. Szám. Az aquincumi amphitheatrum északi fele. (Jelentés az ottani ásatásokról.) *Torma Károly* l. tagtól. Nyolcz fametszettel s tizenöt fénynyomatu táblával. 1 frt. — VI. Szám. A zámi és oháti apátságok. *Balássy Ferencz* l. tagtól. 30 kr. — VII. Szám. Nápolyi Péter. Egy diplomata a XVII. század elejéről. *Szilágyi S.* r. tagtól. 10 kr. — VIII. Szám. A Renaissance kezdete és fejlődése, különös tekintettel hazánk műépítészeti emlékeire. *Miskovszky Victor* l. tagtól. 40 kr. — IX. Szám. Marsigli élete és munkái. *Beliczay Jónástól*. 60 kr. — X. Szám. Az európai vasuti ügy fejleményei és eredményei a magyar magánjog szempontjából. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 50 kr. — XI. Szám. A paraszt vármegye. *Gyárfás István* l. tagtól. 30 kr. — XII. Szám. Adatok a helynevek történetéhez. *Majláth B.* l. t. 20 kr.

Tizedik kötet. 1882.

I. Szám. Bethlen Gábor és a svéd diplomácia. A stockholmi kir. svéd államlevéltárakban s az upsalai egyetemi könyvtárban őrzött adatok alapján írta *Szilágyi Sándor* r. t. 20 kr. — II. Szám. Az 1609-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihály* levelező tagtól. 30 kr. — III. Szám. Forgách Ádám és Báthory Sófia ékszereinek történetéből. *Majláth Béla* l. tagtól. 20 kr. — IV. Szám. A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 kr. — V. Szám. A jászkúnok nyelve és nemzetisége. *Gyárfás István* lev. tagtól. 50 kr. — VI. Szám. Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népeletben. Székfoglaló *Kozma Ferencz* l. tagtól. 30 kr. — VII. Szám. A Hajduk kibékítési kísérlete Inánchon 1607-ben. *Majláth Béla* l. tagtól. 20 kr. — VIII. Szám. A Petrarka Codex kún nyelve. *Gyárfás I.* l. tagtól. 60 kr. — IX. Szám. I. Rákóczy György első összeköttetései a svédekkel. *Szilágyi Sándor* akad. r. tagtól. 10 kr. — X. Szám. Franciaország magatartása II. József császárnak II. Frigyes porosz királylyal történt találkozásaiával szemben. Kiadatlan források alapján írta *Wertheimer Ede* l. tag. 20 kr.

Tizenegyedik kötet. 1883.

I. Szám. Masolino olasz képiró művei. Adalékok a magyar műtörténethez. Írta *Vaisz Ignác*. 10 kr. — II. Szám. Az 1681-ki soproni országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihály* l. tagtól. 50 kr. — III. Szám. A magyar alkotmány felfüggesztése 1673-ban. Dr. *Károlyi Árpád* l. tagtól. 40 kr. — IV. Szám. Az 1683-ki táborozás történetéhez. A kétszázados évfordulat alkalmából herczeg

MTA
1826 K